

Република Србија
Министарство културе и информисања
Republic of Serbia
Ministry of Culture and Information

Изложба је реализована под покровитељством
Министарства културе и информисања Републике Србије

The exhibition has been organized under the patronage
of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia

Историјски музеј Србије
Historical Museum of Serbia

СРБИЈА
1915-1916.
SERBIA IN
1915-1916

Каталог изложбе
Catalogue of the exhibition

Београд 2017
Belgrade 2017

Србија 1915–1916.

Издавач

Историјски музеј Србије

Главни и одговорни уредник

Душица Бојић

Аутори изложбе и каталога

др Душица Бојић

Небојша Дамњановић

Рецензенти

проф. др Миле Бјелајац

др Ратомир Миликић

Сарадници

Штефица Радмановић

Тијана Јовановић Чешка

Весна Драговић Поп-Лазич

Наташа Сучевић

Вања Вуксан

Оливера Милићевић

Ана Ћук Драгомировић

Андреј Вујновић

Боско Лјубојевић

Спољни сарадници

Немања Калезић

Немања Владисављевић

Превод на енглески и лектура српског текста

Слађана Бојковић

Лектор за енглески језик

Џонатан Боултинг

Дизајн каталога

Растко Шурдић

Фотографије

Растко Шурдић

Сања Вељковић

Конзервација

Бобан Вељковић

Јелена Станисављевић Чворовић

Техничка реализација

Бранислав Мркојевић

Владимир Чворовић

Саша Станојевић

Штампа

Типографик плус, Београд

Тираж

500

Serbia in 1915–1916

Publisher

Historical Museum of Serbia

Editor in Chief

Dušica Bojić

Authors of the Exhibition and Catalogue

Dr. Dušica Bojić

Nebojša Damjanović

Reviewers

Prof. Dr. Mile Bjelajac

Dr. Ratomir Milikić

Associates

Štefica Radmanović

Tijana Jovanović Česka

Vesna Dragović Pop-Lazić

Nataša Sučević

Vanja Vuksan

Olivera Milićević

Ana Ćuk

Andrej Vujnović

Bosko Ljubojević

External Associates

Nemanja Kalezić

Nemanja Vladisavljević

Serbian Language Editing and Translation into English

Sladjana Bojković

English Language Editor

Jonathan Boulting

Catalogue Design

Rastko Šurdić

Photographs

Rastko Šurdić

Sanja Veljković

Conservation

Boban Veljković

Jelena Stanisavljević Čvorović

Technical Realization

Branislav Mrkojević

Vladimir Čvorović

Saša Stanojević

Print

Tipografik plus, Belgrade

Printing run

500

Србија 1915-1916. године

Углед Србије је током 1915. године неизмерно порастао захваљујући победама извојеваним над аустроугарском војском у току 1914. године. Победе на Церу и Колубари праћене су великим жртвама војске и цивилног становништва, као и разарањем знатног дела земље. Србија се споро обнављала, погођена још и епидемијама тифуса, које су харале све до пролећа 1915. године.

Током друге године Великог рата водила се жестока дипломатска битка да се на сопствену страну привуку до тада неутралне земље. Силе Антанте (Велика Британија, Француска и Русија) нудиле су Италији, Бугарској и Румунији, као залог савезништва, управо српске територије или оне области у којима је српски народ живео измешан са другим јужнословенским народима.

Пошто је још децембра 1914. године као свој ратни циљ прокламовала ослобођење и уједињење читавог српског народа у заједници са сродним југословенским народима, српска влада није могла да пристане на уцене и одрекне се визије која је надахњивала борбу и оправдавала жртве.

Услови за напад Централних сила (Немачка и Аустроугарска, са придруженом Бугарском) од септембра 1915. године створени су поразом и стратешким одступањем руске војске у дубину источноевропског простора, као и потпуним неуспехом британских и француских снага да нападом на Дарданелски мореуз поседу Цариград и отворе пут преко Црног мора ка Русији.

Нападнута почетком октобра 1915. године са севера и запада од стране удружених аустроугарско-немачких снага под општом командом немачког фелдмаршала Макензена, којима се половином истог месеца придружила и Бугарска, српска војска је под борбом одступала пред бројно и технички надмоћним противником ка средишту сопствене територије, упорно бранећи тло отаџбине. Иако се нашла у скоро потпуном окружењу, захваљујући стратешком генију начелника Врховне команде војводе Радомира Путника, врсним официрима

Serbia in 1915-1916

In 1915, the reputation of Serbia increased hugely thanks to her success against the Austro-Hungarian army during 1914. The victories scored at the battles of Cer, Drina and Kolubara were followed by heavy losses both of soldiers and civilians, as well as by the destruction of a significant part of the country. Serbia recovered slowly, additionally hit by epidemics of typhus, which spread rapidly until the spring of 1915.

During the second year of the Great War, an intensive diplomatic battle was carried on between the two belligerent blocks, in order to recruit supporters from among neutral countries. The Allied Powers (Britain, France and Russia) offered Italy, Bulgaria and Romania, as a pledge of their alliance, Serbian territory and those territories on which the Serbian people lived together with other South Slavic nations.

Since in December 1914, the Serbian Government had proclaimed the liberation and unification of all unliberated Serbian and Slav peoples as its war goal, it could not accept this policy of blackmail and abandon the vision that had inspired the struggle and justified the victims.

From September 1915, the prerequisites for an attack by the Central Powers (Germany and Austria-Hungary, joined by Bulgaria) were facilitated by the defeat and strategic retreat of the Russian army to the depths of Eastern Europe, as well as by the complete failure of the British and French forces to take Constantinople by attacking the Dardanelles Straits and thus opening a way across the Black sea to Russia.

Under attack in early October 1915 from the north and west by the joint Austro-Hungarian and German forces, all commanded by German Field Marshal Mackensen, and joined by Bulgaria later that month, the position of the Serbian army became untenable, and it was ordered to make a full retreat against the numerous and technically superior enemy, to the center of its own territory. Although it was almost completely surrounded, thanks to the strategic genius of Voivode Radomir Putnik, the Chief of the General Staff, as well as to excellent officers and

и прекаленим и патриотизмом надахнутим војницима, избегнуте су вишеструке непријатељске замке опкољавања и уништења језгра војске. Једина помоћ долазила је од стране малобројне и недовољно опремљене црногорске војске, која је успоравала аустроугарско продирање са западног правца.

Са изостанком очекиване савезничке британско-француске војне акције из Солуна и Егејске Македоније, готово опкољена на историјском Косову и Метохији, десеткована скоро двомесечним неравноправним борбама, српска војска је, праћена масом избеглог цивилног становништва, одлуком владе и Врховне команде 25. новембра 1915. усмерена ка Јадранском приморју у сусрет савезницима.

Уследио је исцрпљујући марш по беспутним планинама Црне Горе и Албаније, где су многи војници и цивили умрли од глади, смрзавања или страдали у нападима побуњених Арбанаса. Превезени савезничким бродовима на Крф, после поновљених апела државног вођства и захтева руског цара, српски војници су показали изузетну виталност брзо се опорављајући. Најисцрпљенији су умрли, претежно на острву Виду, пред самим градом Крфом.

Опорављена српска војска се појавила на Солунском фронту и већ у лето и јесен 1916. године, победама на Кајмакчалану и у луку Црне реке код Битоља, показала савезницима и целом свету своју вредност и значај. Српски васкрс после албанске голготе исказао се и у благотворним активностима хиљада избеглица, расутих пре свега по медитеранском и западноевропском простору, али и у Русији и далекој Америци.

experienced soldiers inspired by patriotism, the Serbs managed to save the core of their army. The only help sent was from the underpowered and insufficiently equipped Montenegrin army, which slowed down the Austro-Hungarian penetration from the west.

Although Britain and France had talked about sending serious military forces to Serbia from Thessalonica and Aegean Macedonia, nothing happened until it was too late. Almost surrounded at Kosovo and Metohija, and decimated after nearly two months' unequal fighting, the Serbian army, accompanied by tens of thousands of civilians, was ordered on 25 November 1915 to retreat southwards and westwards to the Adriatic coast, to meet up with the allies.

This was followed by an exhausting march across the craggy mountains of Montenegro and Albania, where many soldiers and civilians died from starvation and freezing, or were killed by hostile Albanians. Transported by Allied ships to Corfu, after a series of appeals from the Serbian state leadership and at the request of the Russian Emperor, the Serbian soldiers showed great vitality in quickly recovering. The most exhausted died, mainly on the Island of Vido, at the mouth of the port of Corfu.

The recovered Serbian Army was thereafter deployed to the Salonika Front. As early as in the summer and autumn of 1916, following their victories in the battles fought at Kaymakchalan and in the area of the River Crna near Bitola, the Serbs demonstrated to the Allies and the world their capability and importance. The Serbian resurrection following the tragic Albanian episode was also reflected in the activities of thousands of refugees scattered mainly across the Mediterranean and Western Europe, but also in Russia and the faraway Americas.

Петар I Карађорђевић
Peter I Karadjordjević

Александар Карађорђевић
Alexander I Karadjordjević

Никола Пашић
Nikola Pašić

Радомир Путник
Radomir Putnik

Степа Степановић
Stepa Stepanović

Живојин Мишић
Živojin Mišić

Петар Бојовић
Petar Bojović

Павле Јуришић Штурм
Pavle Jurišić Šturm

Илија Гојковић
Ilija Gojković

Петар I Карађорђевић

(Београд, 1844 – Београд, 1921),

краљ Србије од 1903. до 1918. године и краљ државе Срба, Хрвата и Словенаца од 1918. до 1921. године. Рођен је као трећи син кнеза Александра и кнегиње Персиде, рођене Ненадовић. После збивања његовог оца са власти 1858. године, дуго је живео у емиграцији. Шолован у Швајцарској и Француској, учесник је Француско–пруског рата 1870–1871. и устанка у Босни и Херцеговини 1875–1876. године. Ожењен црногорском кнегињом Зорком, ћерком кнеза Николе, после чије смрти је са децом живео у Женеви. Изабран за краља 1903. године, владао је као доследно уставни владалац, уз пуно поштовање начела парламентаризма. Врховни је командант српске војске у балканским ратовима. Присиљен да се повуче са власти пред рат 1914. године, делио је судбину народа и војске, са којом се повлачио крајем 1915. преко Албаније. Одвојен од државних послова, лечио се у разним грчким местима, живо пратећи развој догађаја у даљем току Првог светског рата.

Александар Карађорђевић

(Цетинје, 1888 – Марсељ, 1934),

млађи син краља Петра I Карађорђевића и Љубице, зване Зорка, најстарије кћери црногорског владара Николе Петровића. Од 1909. престолонаследник, а од јуна 1914. регент Краљевине Србије. У балканским ратовима 1912–1913. командант Прве армије. Врховни командант српске војске у Првом светском рату. Прешао Албанију у одступању 1915–1916, не раздвајајући се од војске којом је командовао.

Никола Пашић

(Зајечар, 1845 – Београд, 1926),

оснивач и вођа Народне радикалне странке. Најистакнутија политичка личност свога времена. Премијер и министар иностраних дела у више влада. Председник владе и на челу дипломатије од 1912. до 1918, у време балканских и Првог светског рата. У најтежим околностима непоколебљиво

King Peter I Karadjordjević

(Belgrade, 1844 – Belgrade, 1921),

King of Serbia 1903–1918 and King of the Serbs, Croats and Slovenes 1918–1921. He was born the third son to Prince Alexander Karadjordjević and Princess Persida, née Nenadović. When his father was forced to abdicate in 1858, he lived with his family in exile. Educated in Switzerland and France, he participated in the Franco-Prussian War of 1870–1871, and joined the Bosnian Serb insurgents in 1875–1876. He married Princess Zorka, the daughter of Prince Nicholas of Montenegro; after her death, he settled in Geneva. In 1903, he was elected King of Serbia, and ruled as an advocate of constitutional parliamentarism. In the Balkan Wars, he led the Serbian Army as Supreme Commander. Having retired on the eve of the war in 1914, he shared the destiny of the civilian refugees and army, withdrawing with them across Albania in 1915. Separated from state affairs, he underwent medical treatment in different Greek towns, from where he followed developments during the further course of World War One.

Alexander I Karadjordjević

(Cetinje, 1888 – Marseilles, 1934),

the younger son of Peter Karadjordjević and Princess Ljubica, called “Zorka”, eldest daughter of Montenegrin ruler Nikola Petrović. In 1909, he became Crown Prince, and in June 1914, Regent of Serbia. In the Balkan Wars 1912–1913, he was Commander of the First Army, and in World War One, he was Supreme Commander of the Serbian Army. Together with the troops he commanded, he crossed Albania during the 1915–1916 retreat.

Nikola Pašić

(Zaječar, 1845 – Belgrade, 1926),

the founder and leader of the People’s Radical Party. The most prominent political figure of his time, Prime Minister and Minister of Foreign Affairs for several mandates. As Prime Minister, he led the country through the Balkan Wars and World War One. In the

је бранио државну независност и широко прихваћену визију уједињења читавог српског народа са сродним јужнословенским народима. У одмаклим годинама прешао је Албанију крајем 1915. године, а његова државничка активност коју је развијао полазећи од Крфа и у Солуну, као привременог места боравка, била је управљена ка афирмацији српских интереса.

Радомир Путник

(Крагујевац, 1847 – Ница, 1917),

војвода и главни стратег српске војске у ратовима од 1912. до 1916. Учесник свих ратова Србије од 1876. до 1916. Образовао је многе генерације српских официра. Налазећи се на челу Генералштаба, односно Врховне команде, сачинио је планове по којима се ратовало у балканским и Првом светском рату до 1916. године.

Степа Степановић

(Кумодраж код Београда, 1856 – Чачак, 1929),

незаменљиви командант Друге армије у ратовима од 1912. до 1918, стицао је ратна искуства 1876–1878. и 1885. године. Обављање највиших функција у српској војсци крајем 19. и почетком 20. века омогућило је Степи Степановићу да изведе мобилизацију и концентрацију српских трупа на самом почетку сукоба са Аустроугарском и да извојује победу на Церу. У одбрамбеним биткама у јесен 1915. године успорио је напредовање бугарске војске и омогућио повлачење српске војске и цивила ка Јадранском мору. Својом постојаношћу на најтежем делу фронта на Нице планини у септембру 1916. омогућио је тријумф јединицама Треће армије. Снаге под његовом командом су прве извршиле пробој непријатељских бугарско-немачких линија на Солунском фронту 1918.

most difficult circumstances, he staunchly defended the country's independence and the widely accepted vision of the unification of the entire Serbian nation with related South Slavic nations. In late 1915, at the age of 70, he retreated with the Serbian Army across northern Albania. From Corfu and Thessaloniki, as a temporary resident during the war, his political activity was directed towards the affirmation of Serbian interests.

Radomir Putnik

(Kragujevac, 1847 – Nice, 1917),

Voivode (Field-Marshal) and the principal strategist of the Serbian Army in the wars between 1912 and 1916, and participant in all the wars which Serbia fought between 1876 and 1916. As the Chief of General Staff and later of the Supreme Command, he drew up the Serbian war plans in the Balkan Wars and World War One.

Stepa Stepanović

(Kumodraž, near Belgrade, 1856 – Čačak, 1929),

the irreplaceable Commander of the Second Serbian Army in the wars between 1912 and 1918, who had gained his experience in the wars fought in 1876–1878 and 1885. Having held the highest positions in the Serbian Army in the late 19th and early 20th centuries, Stepa Stepanović was capable of carrying out the mobilization and concentration of Serbian troops at the beginning of the war with Austria-Hungary, afterwards winning a great victory in the Battle of Cer. In the autumn of 1915, his Second Army slowed down the advance of the Bulgarian Army, thus allowing for the troops and civil refugees to retreat towards the Adriatic Sea. His perseverance at the most difficult section of the front on Mt. Nidže in September 1916 enabled the triumph of the units of the Third Army. In 1918, the troops under his command at the Salonika Front achieved a breakthrough across the Bulgarian-German lines and advanced to the Bulgarian border.

Живојин Мишић

(Струганик код Ваљева, 1855 – Београд, 1921),

војсковођа интернационалне славе и угледа, рођен је као тринаесто дете у породици земљорадника. Посвећен војном позиву, учествовао је у свим ратовима које је Србија водила у другој половини 19. века. Успешна каријера официра, повезана и са почасним задужењима на двору Обреновића, одвела га је после Мајског преврата 1903. године у прерану пензију. Вољом Радомира Путника, кључне личности српских оружаних снага у првим деценијама 20. века, Мишић је реактивиран, тако да је био у прилици да у балканским ратовима и првој години Првог светског рата преузме функцију помоћника начелника Штаба Врховне команде. Чин војводе је добио за победу у Колубарској бици 1914, када је предводио Прву армију. Армија под његовом командом је штитила повлачење српске војске преко Црне Горе и Албаније. Удаљен по томе који пут са командне функције, позван је опет у најкритичнијем моменту да на челу Прве армије узме учешће у Горничевској бици и борбама у луку Црне реке, које су крунисане ослобађањем Битоља 19. новембра 1916. Постао је симбол српске победе у Првом светском рату у улози начелника Штаба Врховне команде приликом пробоја Солунског фронта и ослобођења отаџбине.

Петар Бојовић

(Мишевићи код Нове Вароши, 1858 – Београд, 1945),

беспрекорна војничка каријера и рано стечено ратно искуство препоручили су га 1912. за место начелника Штаба Прве армије, формације која је имала кључну улогу у рату против Османског царства. Номинални командант Прве армије, престолонаследник Александар учио је ратну вештину од искусног ратника. У рату против Бугара 1913, Прва армија предвођена Бојовићем дала је одлучујући допринос победи. Прелазак Прве српске армије у Срем 1914. и учешће дивизија из њеног састава у борбама у Подрињу одвијало се под Бојовићевом командом. У време повлачења у јесен 1915, генерал Петар Бојовић је прихватио команду над трупама Нових области, како би зауставио бугарско продирање према Косову и Метохији, и ради успостављања везе са савезницима

Živojin Mišić

(Struganik near Valjevo, 1855 – Belgrade, 1921),

a Field-Marshal who participated in all of Serbia's wars in the second half of the 19th century, was born as the thirteenth son to his peasant parents. A successful military career, including certain honorary positions he held at the Obrenovic court, led him to early retirement after the 1903 Coup d'Etat. At the personal insistence of Radomir Putnik, the key figure of the Serbian Army in the early 20th century, Mišić was reactivated to become Assistant Chief of the General Staff in the Balkan Wars and in the first year of World War One. He was promoted to the rank of Field-Marshal in recognition of his efforts as Commander of the First Army in winning a sweeping Serbian victory at the Battle of Kolubara. From the autumn of 1915 to January 1916, as the head of the First Army, he protected the Serbian forces' western and northern directions of withdrawal across Montenegro and Albania. Being removed again from that position, he was again reactivated at a critical moment to assume command of the First Army at the Battles of Gorničevo and Crna Reka, which resulted in the liberation of Monastir (Bitola) on 19 November 1916. As Chief of Staff of the Serbian Supreme Command at the Salonika Front, and afterwards, during the liberation of Serbia, he became a symbol of the Serbian victory in World War One.

Petar Bojović

(Miševići near Nova Varoš, 1858 – Belgrade, 1945),

an impeccable military career following early acquired war experience, led to his recommendation in 1912 for the post of Chief of Staff of the First Serbian Army, the formation which played the key role in the war against the Ottoman Empire. It was he who taught Crown Prince Alexander the art of war. In the 1913 war against the Bulgarians, he commanded the First Army, whose role was decisive in gaining victory. At the beginning of World War One, he was Commander-in-Chief in the Srem Operation, when the First Serbian Army and its divisions advanced to Srem and fought in the region of the River Drina. During the retreat in 1915, he was appointed commander of the troops of the newly possessed territories, in order to stop the Bulgarian penetration into Kosovo and Metohija, and to make

у Солуну. После повлачења преко Црне Горе и Албаније, већ у децембру 1915, заменио је тешко болесног војводу Путника на положају начелника Штаба Врховне команде. Прелазак српске војске на Крф и борбе на Солунском фронту везане су за његову командантску активност. Пошто је половином 1918. препустио место начелника Штаба Врховне команде војводи Живојину Мишићу, Петар Бојовић је, као командант Прве армије, заједно са Степином Другом армијом и савезничким јединицама извршио пробој Солунског фронта.

Павле Јуришић Штурм

(Герлиц, Шлезија, 1848 – Београд, 1922),

пруски официр, ступио у српску војску 1876. године, упамћен по храбрости у ратовима против Турака 1876–1878. и Бугара 1885. године. У балканским ратовима предводио Дринску и Дунавску дивизију I позива, а у Првом светском рату Трећу српску армију од 1914. до Горничевске и Кајмакчаланске битке у септембру 1916. Био је у посебној мисији у Русији 1916. године.

Илија Гојковић

(Дреновац код Параћина, 1854 –
Средоземно море код обала Сицилије, 1917),

генерал, министар војни Србије 1910–1911. године, предводио је Моравску дивизију I позива у балканским ратовима 1912–1913. и у великим биткама 1914. године. Командант је Тимочке војске, која се у одбрамбеним борбама у јесен 1915. године супротставила бугарској Првој армији. После повлачења преко Албаније, отишао је на лечење у Француску. Страдао је на лађи, погођеној торпедом близу Сицилије у фебруару 1917.

connections with the Allies in Thessaloniki. In December 1915, he was appointed Chief of General Staff in place of Voivode Putnik, and directed the evacuation of the Serbian army from the Albanian coast to the island of Corfu, and later its reorganization and deployment at the Salonika Front. He held this position until June 1918 when he was replaced by Voivode Živojin Mišić, and returned to his position of Commander of the First Army, which, together with the Second Army led by Stepa Stepanović and the allied troops, broke through the Salonika Front.

Pavle Jurišić Šturm

(Görlitz, Prussian Silesia, 1848 – Belgrade, 1922),

a Prussian officer who joined the Serbian army in 1876 and has always been remembered for his courage in the wars against the Turks in 1876–1878 and the Bulgarians in 1885. In the First Balkan War, he commanded the Drina Division I and the Danube Division I, and in World War One, the Third Serbian Army, from the beginning to the Battles of Gorničevo and Kajmakčalan in September 1916, when he was sent on a mission to Russia to inspect the Volunteer Corps.

Ilija Gojković

(Drenovac, near Paraćin, 1854 –
Mediterranean Sea, near Sicily, 1917),

a Serbian general and Minister of Defense in 1910–1911, Commander of the Morava Division I in the Balkan Wars and in all major Serbian battles at the beginning of the war in 1914. In the autumn of 1915, he commanded the Timok Army, which repulsed the attack of the Bulgarian First Army at Kačanik Gorge. After the withdrawal of the Serbian Army, he was sent to France for medical treatment, and was killed in 1917 on his way back to the Salonika Front, when his ship was torpedoed near Sicily.

Медицинске мисије у Србији

Српско искуство у савладавању епидемија тифуса које су је захватиле било је мало. Постојећи лекарски кадар је и сам убрзо проређен у борби са болешћу, а забрињавала је и малобројност обученог помоћног медицинског особља. У таквој ситуацији српска влада је затражила помоћ од савезничких и неутралних земаља. Одзив је био импресиван. Помоћ је почела да пристиже још од краја 1914, а највећи обим ангажовања страних медицинских мисија забележен је у првим месецима 1915. године, када је епидемија била на врхунцу.

Најбројније екипе медицинских стручњака, праћене различитом материјалном помоћи, стигле су из Француске, Русије и Велике Британије. Значајну помоћ указале су и неутралне земље попут САД, Шведске, Данске, Холандије и Јапана.

Уз пуну подршку владе и усвајајући сугестије страних специјалиста, Државни одбор за борбу против заразних болести предузео је енергичне мере да се епидемије сузбију и угуше. То је подразумевало престанак рада школа, као и ограничење саобраћаја у земљи. Половином 1915, епидемија тифуса је заустављена, али су жртве биле велике.

Medical missions to Serbia

The Serbian experience in overcoming the typhus pandemic that spread across the country in 1914 and 1915 was disappointing. The majority of existing medical staff themselves succumbed to the epidemic while healing the sick; but what was also disturbing was the lack of trained personnel. In such a situation, the Serbian Government pleaded for medical assistance from allied and neutral countries. Their response was impressive. The first medical support had arrived by the end of 1914, while the greatest engagement of foreign medical missions was recorded in the first months of 1915, when the epidemic reached its peak.

The greatest number of teams of medical experts, equipped with different material aid, arrived from France, Russia and Great Britain. Significant assistance was also given by neutral countries such as the USA, Sweden, Denmark, the Netherlands and Japan.

With the full support of the government, the National Committee on Infectious Diseases undertook the strong measures suggested by the foreign physicians to prevent and suppress the epidemic. This meant that schools had to be closed and the traffic restricted in the country. In mid-1915, the epidemic of typhus was stopped, but its death ratio had been high.

Др Аријус ван Тиенховен
Dr. Arius van Tienhoven

Надежда Петровић
(Чачак, 1873 – Ваљево, 1915),

сликарка, писац и педагог. Као добровољна болничарка умрла је у Ваљеву 1915. од тифуса. Покретац је српског модернизма и најзначајнији представник сецесије, симболизма, импресионизма и колористичког експресионизма у Србији.

Nadežda Petrović
(Čačak, 1873 – Valjevo, 1915),

painter, writer and educator. As a volunteer nurse, she died in Valjevo in 1915 of typhus. She was the initiator of Serbian modernism and the most important representative of Art Nouveau, Symbolism, Impressionism and Colourist Expressionism in Serbia.

Руска хуманитарна мисија

Крајем 1914, новоименовани руски амбасадор у Београду кнез Григориј Николајевич Трубецки и његова супруга Марија Константиновна су, уз помоћ Ане Павловне Хартвиг (супруге преминулог руског амбасадора) и хирурга др Сергеја Квинтилијановича Софотерова формирали Комитет помоћи Србији и Црној Гори при Императорском руском посланству у Србији. За председника Комитета именован је епископ нишки Доситеј. Трубецки је обавестио руско Министарство иностраних послова о раду Комитета и стању у Србији, па је 15. јануара 1915. године у Ниш, ратну престоницу Србије, упућена мисија састављена од лекара и медицинског особља, која је донела и лекове, храну и финансијску помоћ.

У Нишу је формирана Московска хируршка болница, која је смештена у недовршену зграду гимназије, а на њеном челу био је искусни хирург др Сироткин. Послата је и нова, добро опремљена клиничка болница за заражене, са 500 кревета, коју је чинило седам лекара и четрдесет медицинских сестара. Њен шеф био је др Спаски. Софотеров је био шеф здравствене заштите у граду и главни консултант свих руских болница у Србији. У време највеће епидемије, руски лекари су, поред ангажовања у самом граду, обишли и 125 села у радијусу од 80 км.

У близини Ниша подигнут је санаторијум за децу оболелу од туберкулозе. Комитет је пружао помоћ српском Црвеном крсту, шаљући преко њега у више градова вагоне хране. Скоро у исто време у Србију су стигле две болнице Словенског добротворног друштва, на чијем челу је био др Савињин. Под руководством др Николаја Ивановича Сичева, једна је стигла у Ваљево, где је био центар зараженог подручја пегавим тифусом у западној Србији. У једном тренутку епидемије, у Ваљеву је било преко 5000 болесника и рањеника, стопа смртности износила је 70%, а дневно је умирало око 150 људи.

Russian humanitarian mission

At the end of 1914, Prince Grigory Nikolaevich Trubetskoy, the newly appointed Russian Ambassador to Belgrade, and his wife Maria, with the help of Anna Hartvig (the widow of the previous Russian Ambassador) and the surgeon Dr. Sergei Sofoterov, formed the Committee to Aid Serbia and Montenegro within the Russian Imperial Mission in Serbia. Dositej, the Bishop of Niš, was appointed Chairman of the Committee. The report which Trubetskoy sent to the Russian Ministry of Foreign Affairs about the Committee and the situation in Serbia, resulted in a medical mission being sent to Niš, the wartime capital of Serbia, on 15 January 1915.

The Moscow Surgery, led by the experienced Dr. Sirotkin, was formed there and stationed in the unfinished building of the grammar school. A new, well-equipped clinical hospital for the infected, with forty-seven physicians and nurses and 500 beds, was also sent. Assistant Professor Dr. N. Spassky was appointed its Head. Sofoterov was in charge of health care in the city and principal consultant of all Russian hospitals in Serbia. In addition to their engagement in the city, when the epidemic reached its climax, Russian doctors visited 125 adjacent villages within a radius of 80 km.

A sanatorium for children with tuberculosis was also built in the vicinity of Niš. The Committee provided assistance to the Serbian Red Cross, delivering food through it to Serbian towns. At almost the same time, two hospitals of the Slavic Benevolent Society, under Dr. Savinyin, came to Serbia. One, led by Dr. Nikolai Ivanovich Sitchev, was sent to Valjevo, the center of the infected area in Western Serbia. At one stage of the epidemic, over 5,000 sick and wounded were situated in Valjevo, with the death-rate as high as 70%, and up to 150 people dying every day.

Британске мисије

У британским медицинским мисијама лекари су углавном биле жене. Најистакнутије су биле Болница шкотских жена и болнице које је у Србију упутио и опремио Српски потпорни фонд.

На челу Шкотске федерације жена налазила се др Елси Инглис, легендарни хирург из Единбурга. Прва јединица Болнице шкотских жена, са 650 кревета и под управом др Елионор Солто, радила је у Крагујевцу. Поред ове, у Србији су у лето 1915. године радиле и британске болнице у Ваљеву (др Алиса Хачинсон), Лазаревцу (др Едит Холовеј) и Младеновцу (др Беатриса Макгрегор).

Поред великог броја српских лекара који су подлегли епидемији, од тифуса је у Крагујевцу умрла и др Елизабет Рос, као и више медицинских сестара.

Руска хуманитарна мисија
Russian humanitarian mission

British medical missions

The doctors in the British medical missions were mostly women. The most prominent were the Scottish Women's Hospitals (SWH) and those equipped and dispatched to Serbia by the Serbian Relief Fund.

At the head of the Scottish Federation of Women was Dr. Elsie Inglis, the legendary surgeon from Edinburgh. The first unit of the SWH, with 650 beds and led by Dr. Eleanor Soltau, operated in Kragujevac. In addition to this unit, in 1915 the British hospitals in Serbia also worked in Valjevo (Dr. Alice Hutchison), Lazarevac (Dr. Edith Holloway) and Mladenovac (Dr. Beatrice McGregor).

Among the physicians who succumbed to the typhus was Dr. Elizabeth Ross, who died in Kragujevac, as well as a number of nurses.

Елси Инглис
Elsie Inglis

Лејла Пеџет, супруга сер Ралфа Пеџета, бившег британског посланика у Београду а касније комесара британских мисија у Србији, водила је болницу у Скопљу. Војну болницу, препуну рањеника у тешком стању, преузео је др Морисон, професор судске медицине на Универзитету у Бирмингему, и са Лејла Пеџет отворио амбуланту за лечење цивилног становништва, пошто у Скопљу није радила ниједна цивилна здравствена установа. Од тифуса је оболело скоро 90% особља, а прележали су га и Леди Пеџет и др Морисон и касније наставили са радом.

Друга болница Српског потпорног фонда, за коју је средства прикупила леди Корнелија Виборн, отворена је такође у Скопљу.

Трећа болница Српског потпорног фонда, са око 60 шатора и 300 постеља и под вођством Мејбел Сент Клер Стобарт и др Мејбел Кинг Меј, стигла је у Крагујевац у време када је епидемија била на врхунцу. У циљу пружања медицинске помоћи и контроле ширења заразе, Стобартова је широм Србије основала низ друмских диспанзера.

На позив своје познанице Мејбел Грујић Диплон и уз помоћ средстава Лондонске краљевске болнице у којој су радили, али и Српског потпорног фонда, брачни пар лекара др Џејмс Бери и др Меј Дикинсон, анестезиолог, отворили су болницу „Бери“ у Врњачкој Бањи, која је смештена у згради чувене „Терапије“. Са изворима топле воде, у Бањи су услови за лечење били знатно бољи него у другим местима, па је највећи успех ове болнице био што се ниједан рањеник није разболео од пегавог тифуса.

Поред четири болнице шкотских жена, две Српског потпорног фонда и болнице „Бери“, у Србији су у лето 1915. године радиле и болница британског Црвеног крста у Врњачкој Бањи, на челу са капетаном Де Бенетом, још једна у Скопљу, на челу са др Хауардом Грин Баријем, из Канаде, који је био шеф хирушког одељења, и велика британска војна болница за инфективне болести у Београду, под командом вицеадмирала Трубриџа, која је углавном служила за лечење савезничких војних лица. У њима је радило преко 600 добровољаца–лекарки, медицинских сестара, неговатељица и болничарки.

Lady Paget, the wife of Sir Ralph Paget, former British Ambassador to Belgrade, who was later appointed Commissioner of the British Missions in Serbia, led the first hospital in Skopje. The military hospital, full of the seriously wounded, was taken over by Dr. Morrison, a professor of forensic medicine at the University of Birmingham. With Lady Paget, he established an ambulance for civilians, since there was no civil medical institution in Skopje. Almost 90% of the staff contracted the typhus, including Lady Paget and Dr. Morrison, but they recovered and proceeded with the work.

Another hospital of the Serbian Relief Fund, for which the funds were raised by Lady Cornelia Wimborne, was also opened in Skopje.

At the time when the epidemic was at its peak, the third hospital of the Serbian Relief Fund, fully-equipped and with 300 beds and led by Mrs. Mabel St. Clair Stobart and Dr. Mabel King May, arrived in Kragujevac. In order to provide medical aid and to control the infection, Stobart established a series of road dispensaries throughout Serbia.

At the invitation of their acquaintance Mabel Grujić Diplon, and with the support of the Royal London Hospital where they worked and the Serbian Relief Fund, a married couple, Dr. James Barry and Dr. May Dickinson, the anesthesiologist, opened the Barry Hospital in Vrnjačka Banja, at the well-known 'health spa' facility with mineral water. With the hot water springs, conditions for the treatment in Banja were far better than in other places, contributing to the hospital's greatest success, which was that none of the wounded fell sick from typhus.

In addition to the four hospitals of Scottish Women, the two hospitals of the Serbian Relief Fund and the Barry Hospital, the following hospitals also operated in Serbia in 1915: the British Red Cross Hospital in Vrnjačka Banja, led by Captain Dr. Bennett, another one in Skopje, led by the Canadian Dr. Howard Grin Barry, head of the surgical department, and the large British Military Hospital for infectious diseases in Belgrade, under the command of Vice-Admiral Troubridge, intended mainly for Allied military personnel. They had over 600 volunteers – female doctors and nurses.

У време повлачења српске војске и цивила у јесен 1915, већина страних мисија је одлучила да остане поред својих пацијената у местима где су их лечили. „Нисмо овамо послате да се повучемо на први знак опасности...“, било је објашњење Елси Инглис и Леди Пеџет. Ове велике добротворке репатриране су у Британију почетком 1916.

На наговор др Лазара Генчића, ондашњег шефа српског војног санитета, један део Треће јединице Српског потпорног фонда, на челу са Мејбел Стобарт и са седиштем у Крагујевцу, издвојио се из њеног састава и припојио санитету Прве шумадијске дивизије. Тако је рођена Летећа болница госпође Стобарт, која се са српском војском повлачила преко Албаније.

Америчке хуманитарне мисије

Др Едвард Рајан, руководилац болнице америчког Црвеног крста, постигао је велики успех у сузбијању епидемије тифуса у пролеће 1915. у Београду. Он је са својим тимом извршио преко 8000 операција и координирао помоћ Црвеног крста за хиљаде српских избеглица расутих по читавој земљи. Поред српских лекара, опакој болести су подлегле и Рајанове америчке колеге, а он је преживео епидемију. Сачекао је долазак Џона Рида и упутио га у тешке прилике које су тада владале у Србији. Као замену оболелом др Рајану, амерички Црвени крст је послао др Рејнолда Кирбија Смита, који је касније писао да је „цела земља била једна велика болница“. До октобра 1915. др Рајан се опоравио и наставио да води болницу до октобра 1916. Амерички Црвени крст је 1915. подигао болницу у Бевђелији, на чијем челу је био др Ернест Магрудер, а главни доктор др Џејмс Ф. Донели. У њој су 1915. године умрли др Џон Кара и др Леон Вајс.

У Ваљеву је као лекар америчког Црвеног крста вакцинацију вршио др Алберт Кук. Разболео се од тифуса јер је одбио да прими вакцину, верујући да је потребнија српским војницима који бране своју домовину. Епитаф на његовом гробу у Ваљеву гласи: „Нема веће жртве од оне када човек да и свој живот за свога пријатеља.“

During the withdrawal of the Serbian army and civilians in the autumn of 1915, the major part of the foreign missions decided not to leave Serbia and to stay with their patients. “We were not sent here to retreat at the first sign of danger...”, said both Elsie Inglis and Lady Paget. The two of them were repatriated to Britain in early 1916.

Urged by Dr. Lazar Genčić, the Head of the Serbian Military Medical Service, one part of the third hospital of the Serbian Relief Fund, led by Mabel Stobart with its headquarters in Kragujevac, separated and joined the Medical Corps of the First Šumadija Division, thereby composing Mrs. Stobart's Flying Hospital, which retreated through Albania with the Serbian army.

American humanitarian missions

Dr. Edward Ryan, Head of the American Red Cross Hospital, achieved a great success in suppressing the epidemic of typhus in Belgrade in the spring of 1915. Together with his team, he performed over 8000 surgeries and coordinated Red Cross assistance for the thousands of Serbian refugees scattered throughout the country. Although he contracted the typhus himself, Dr. Ryan recovered, unlike many of his Serbian and American colleagues, who succumbed to the disease. He waited for John Reed to arrive in Serbia and briefed him on the difficult situation. Ryan was replaced by Dr. Reynold Kirby Smith, who wrote that „the whole country was one big hospital“. By October 1915, Dr. Ryan had recovered and continued to lead the hospital until October 1916. In 1915, the American Red Cross opened a hospital in Gevgelija, led by Dr. Ernest Magruder, with Dr. James F. Donnelly as the main doctor. Physicians Dr. John Kara and Dr. Leon Weiss died there in 1915.

Dr. Albert Cook came to Valjevo with the doctors of the American Red Cross. There he worked on the vaccination of the sick. He contracted the typhus as he refused to receive the vaccination, believing that Serbian soldiers who were defending their homeland needed it more. The inscription on his grave in Valjevo reads as follows: “There is no greater sacrifice than this, that a man lay down his life for his friends.”

Српски официри са Др Едвардом Рајаном
Serbian officers with Dr. Edward Ryan

Џон Фротингам, супруг Јелене Лозанић, кћери академика и професора универзитета Симе Лозанића, послао је још у јесен 1914. године у Скопље модерно опремљену хирушку болницу са особљем као лични поклон Србији. Основао је дечје сиротиште на чијем челу је била гђа Даринка Грујић, која је сакупила српску сирочад из свих крајева Србије и упутила их најпре у Солун, потом у Атину и напoкoн у Ницу, где се сиротиште, под Фротингамовим покровитељством, преселило почетком 1915. године.

Почетком 1915. године, Рокфелерова фондација из САД и амерички Црвени крст упутили су у Србију екипу од десетак лекара са др Ричардом Стронгом, директором Института за

John Frothingham, husband of Jelena Lozanić, the daughter of Sima Lozanić, the Academician and University Professor, delivered a completely equipped surgical hospital to Skopje in the autumn of 1914 as his gift to Serbia. He founded the children's orphanage, headed by Mrs. Darinka Grujić, who gathered Serbian orphans from all over Serbia and settled them first in Thessaloniki, then in Athens, and eventually in Nice, where the orphanage, under his auspices, moved in early 1915.

In early 1915, the Rockefeller Foundation in the United States and the American Red Cross sent to Serbia a team of a dozen doctors, led by Dr. Richard Strong, Director of the Institute for Tropical Diseases at Harvard University, who initiated the establishment of

тропске болести са Харварда, који је иницирао формирање Државног одбора за увођење санитарних мера за сузбијање заразе у Нишу. Председник Одбора био је престолонаследник Александар, потпредседник сер Ралф Пеџет, а чланови др Вилијам Хантер, Британац, и др Ричард Стронг. За медицинског директора изабран је др Жобер из Француске и др Софотеров из Русије. Из Србије су чланови Одбора били др Сима Карановић, начелник Санитета српске војске, др Николић, начелник Санитета српског МИП-а, и пуковник др Роман Сондермајер, инспектор војних болница. Одбор је одређивао начине поступања и правила у сузбијању епидемије заразе, нарочито пегавог тифуса, али и постављао лекаре широм земље.

Француске медицинске мисије

На позив француског Министарства војног у Србију је 1915. године дошло сто здравствених радника, од 3500 пријављених. У исто време, Одбор париских госпођа упутио је писмо водећим француским листовима у коме су тражиле прикупљање помоћи за Србију.

У јануару 1915, у Ваљево је дошла екипа француских лекара, којима је на челу био др Емил Консеј, научник који је у Србију стигао још 1914. и који је са тимом професора Шарла Николе 1909. открио да пегавца преносе вашке.

Војна мисија са др Жобером стигла је у Ниш 27. марта 1915. Лекари из ове мисије су били ангажовани у читавој Србији, обилазећи у коњским колима многа села ради вакцинације.

Шеф ужичког сектора био је др Рандон, који је дезинфекцију вршио на железничкој станици. Возна карта могла је да се добије само након шишања, купања и дезинфекције. У Београду је др Лати успео да вакцинише велики број цивила захваљујући сарадњи са окружним властима, које нису издавале бонове за храну без потврде о извршеној вакцинацији. Лекар др Габријел Гарније је у Београду основао „Кап млека“, за исхрану одојчади, а основана је и Школа медицинских сестара, у којој су се српске жене училе методама модерне хигијене. У Пироту је др Кот формирао диспанзер за исхрану мале деце.

the State Committee for Sanitary Measures for Infection Control in Niš. Crown Prince Alexander was Chairman of the Committee, Sir Ralph Paget Vice-President, while Dr. William Hunter, British, and Dr. Richard Strong, American, were Members. The Medical Directors were Dr. Joubert from France and Dr. S. Sofotero from Russia. Serbian Members of the Committee were Dr. Sima Karanović, Chief of the Serbian Army Medical Corps, Dr. Nikolić, Chief of the Medical Corps of the Serbian Ministry of Foreign Affairs, and Colonel Dr. Roman Sondermayer, the Inspector of Military Hospitals. The Committee determined the procedures and rules to contain the infectious diseases, particularly the typhus, and appointed doctors throughout the country.

French medical missions

At the invitation of the French Ministry of Defense, a hundred medical staff, out of the 3,500 who had enlisted, came to Serbia in 1915. At the same time, the Committee of Parisian Women sent a letter to leading French newspapers in which they sought to collect aid for Serbia.

In January 1915, a team of French doctors came to Valjevo, headed by Dr. Emil Conseil, a scientist who had arrived in Serbia in 1914 and who, with the team led by Professor Charles Nicholas, had discovered in 1909 that typhus is transmitted by body lice.

The military missions under Dr. Joubert arrived in Niš on 27 March 1915. The doctors from this mission were engaged throughout Serbia, visiting villages to give vaccinations.

The Head of the Užice sector was Dr. Randon, who exercised disinfection at the railway station. A ticket could be obtained only after one had undergone grooming, bathing and disinfection. In Belgrade, Dr. Latty managed to vaccinate a large number of civilians through his cooperation with the district authorities, which did not issue food stamps without a certificate of vaccination. Other institutions were also founded in Belgrade – the 'Drop of Milk' intended for infant feeding, by Dr. Gabriel Garnier, and the Nursing School, where Serbian women were taught modern methods of hygiene. The tasks were frequently performed under daily bombardment. In Pirot, Dr. Cot set up a dispensary for feeding young children.

У новембру 1915, и чланови француске војне медицинске мисије повлачили су се са српском војском преко Албаније.

Канадске мисије

Канада се придружила земљама савезницама у пружању помоћи српском народу. Међу лекарима налазио се др Хауард Грин Бари, шеф хирушког одељења болнице британског Црвеног крста у Скопљу, који је увео специјалне методе у лечењу пегавог тифуса.

Доктор Вилијам Апсланд прешао је Албанију са српском војском и народом. Докторка Харијета Кокбери организовала је амбуланту у Лапову. Повлачећи се преко Проклетија, спасила је живот једном дечаку кога је после рата одвела у Канаду и усвојила га. Докторка Ела Синг се са групом медицинских сестара ставила на располагање Болници шкотских жена у саставу српског санитета.

Грчке медицинске мисије

Међу првим медицинским мисијама из Грчке била је она са др Трикорфосом на челу. Под покровитељством грчког краља, стигла је у Крагујевац још у септембру 1914. Другу мисију предводио је др Василије Номикос, а на позив српске владе, 1915. дошло је неколико десетина младих грчких лекара. Они су се повукли са српском војском преко Албаније и наставили да раде у српском санитету на Солунском фронту.

Холандија

Др Аријус ван Тиенховен, који је у Србији боравио у време балканских ратова, био је добровољац који је са петочланом екипом притекао Србима у помоћ на почетку Великог рата. По доласку у Ваљево, именован је за главног хирурга среске болнице. Оперисао је на стотине српских војника после битке на Церу и све фотографисао. Када је у Мачви формирана комисија за утврђивање злочина аустроугарског окупатора, отишао је на лице места и први начинио фотографије злодела

In November 1915, the members of the French Military Medical Mission retreated with the Serbian army through Albania.

Canadian missions

Canada joined the allies in their assistance to the Serbian people. Among the doctors who came to Serbia was Dr. Howard Green Barry, head of the surgical department of the British Red Cross Hospital in Skopje, who introduced special methods in the treatment of typhus fever.

Doctor William Upsland retreated across Albania with the Serbian army and civilians. Dr. Harriet Cockberry organized a clinic in Lapovo. Retreating through Prokletije, she saved the life of a boy whom he took to Canada after the war and adopted. With a group of nurses, Dr. Ella Singh worked for the SWH within the Serbian Medical Service.

Greek medical missions

Among the first medical missions from Greece was one led by Dr. Trikorfos, which arrived in Kragujevac in September 1914, under the auspices of the King of Greece. The second mission was headed by Dr. Vasilis Nomikos, and yet another group of several dozen young Greek doctors came to Serbia in 1915 at the invitation of the Serbian government. They withdrew with the Serbian army through Albania and continued to work in the Serbian Medical Service on the Salonika Front.

The Netherlands

Dr. Arius van Tienhoven, who had visited Serbia during the Balkan Wars, was a volunteer who joined a five-member team sent to help the Serbs at the beginning of the Great War. On his arrival in Valjevo, he was appointed chief surgeon of the county hospital and operated hundreds of Serbian soldiers after the Battle of Cer, photo-documenting them. When the Commission for Investigation of the Crimes committed by the Austro-Hungarians was formed in Mačva, he went to the crime scenes

над цивилним становништвом, које је касније уступио др Арчибалду Рајсу. Утврдио је да је Аустроугарска по другом упаду у Србију употребила дум-дум метке, забрањене међународним конвенцијама. Лечио је и оболеле од пегавог тифуса и међу првима утврдио да су га у Србију пренели заробљени аустријски војници. Сам је преболео тифус. У фебруару 1915. холандска медицинска екипа окончала је своју мисију.

Холанђанин др Брејер био је уз Србе од почетка рата, током повлачења преко Албаније, а потом је одведен у непријатељско заробљеништво, где је и умро. У Ваљевској болници је радио др Т. Мелгард, који је после рата остао у Србији и радио као лекар у Прокупљу.

and was the first to take photographs of crimes against the civilian population, which he later handed over to Dr. Archibald Reiss. He found that during their second offensive against Serbia, the Austro-Hungarians used dum-dum ammunition, which was forbidden by the international conventions. He also treated the sick from typhus and was among the first to realize that the disease was transmitted to Serbia by captured Austrian soldiers. He also contracted the typhus, but recovered. In February 1915, the Dutch medical team completed its mission in Serbia.

The Dutch Dr. Breuer was with the Serbs from the beginning of the war and during the withdrawal through Albania. Afterwards, he was taken into enemy captivity, where he died. Another Dutchman, Dr. T. Melgaard, worked in Valjevo Hospital and remained in Serbia after the war, as a doctor in Prokuplje.

Чланови француских медицинских мисија са др Бисијеом
French medical missions with Dr. Bussiere

Београдска операција од 5. до 17. октобра 1915.

Удружени аустроугарско-немачки непријатељ је надмоћним снагама напао Београд 5. октобра 1915. године. Концентрисаном ватром великог броја артиљеријског оруђа разарано је ткиво града, а 7. октобра почело је искрцавање непријатељске војске на Ади Циганлији и обалама Београда. Трупe Одбране Београда под командом Михаила Живковића, састављене махом од војника кадровских јединица и бораца II и III позива, покривајући цео простор од Винче до Остружнице, пружице су одлучан отпор агресору. Најогорченије борбе су се водиле на Малој и Великој Ади Циганлији, а такође и на Дунавском кеју, где су се херојским жртвовањем прославили војници X чачанског кадровског пука, сремски добровољци и жандарми. На простору Београда и околине, заједно са српским, деловале су и британске, руске и француске артиљеријске јединице. У дејствима импровизоване речне борбене флотиле око српске престонице, треба поменути и британски и руски допринос.

Жестока борба се водила на Чукарици, Бановом брду, Топчидеру и нарочито Дедињу, које је прелазило из руке у руку. Исто се може рећи и за простор центра града. Освајање и одбрана града и околине трајало је десетак дана и стајало је Централне силе великих губитака.

The Belgrade Operation, 5 – 17 October 1915

Covered by superior artillery fire, the Austro-Hungarians and Germans attacked Belgrade on 5 October 1915. Two days later, with the artillery devastating the fabric of the city, the enemy infantry began disembarkation on the banks of Ada Ciganlija river island and the Sava and Danube rivers. The troops of the Defence of Belgrade under Mihailo Živković, made up mostly of soldiers of the cadre troops and overage men and volunteers, covered the entire area between Vinča and Ostružnica, and offered firm resistance to the aggressor. The bitterest battles were fought on the Little and Big Ada Ciganlija islands, as well as on the Danube Quay, where the soldiers of the 10th Cadre Regiment from Čačak, a group of volunteers from Syrmia and a detachment of the Belgrade Gendarmerie won immortal glory for their bravery and heroic self-sacrifice. Along with the Serbian forces, the British, Russian and French artillery units also operated in the area of Belgrade and its surroundings. The British and Russians should also receive mention for their participation in the actions of the improvised river combat flotilla around the Serbian capital.

Fierce battles were fought at Čukarica, Banovo brdo, Topčider and in particular at Dedinje, control of which passed back and forth several times. The same can be said for the city center. In the Battle of Belgrade, which lasted for ten days, the Central Powers sustained severe losses.

Српска патрола код срушеног моста на Сави 1915.
Serbian patrol near the destroyed bridge on the River Sava in 1915

Београд у време борби октобра 1915.
Belgrade during the fighting in October 1915

Српски војници у рову код Савског моста
Serbian soldiers in a trench near the Sava Bridge

Драгутин Гавриловић
(Чачак, 1882 – Београд, 1945),

најпознатији српски мајор, у југословенској војсци напредовао је до чина пуковника, учествовао у скоро свим биткама српске војске у Првом светском рату. У српској историји остаће запамћен по говору који је одржао браниоцима Београда октобра 1915. пред јуриш у коме је и сам тешко рањен. На Солунском фронту командовао је 1. батаљоном XII пешадијског пука „Цара Лазара“. Водио је успешне борбе на јужним падинама Ветерника. За борбе на Трнавској коси одликован је Орденом белог орла са мачевима V реда и предложен за чин пуковника.

Почетком 1915. године, постављен је за команданта 2. батаљона X кадровског пука. За време херојске одбране Београда 7. октобра 1915. године водио је упорну борбу са Аустријанцима у Доњем граду Београдске тврђаве и на Дунавском кеју.

Михаило Живковић
(Београд, 1856 – Београд, 1930),

пореком је везан за прваке из времена Првог српског устанка. У Војној академији био је у истој XI класи са каснијим војводама Мишићем и Степановићем. Учествовао је у ратовима друге половине 19. века против Турака и Бугара. Већ почетком 20. века био је на највишим војним дужностима. Имао је значајну улогу у балканским ратовима, а трајну славу је стекао у Првом светском рату, на положају команданта трупa Одбране Београда, посебно у време велике битке за српску престоницу у октобру 1915. Јуна 1916. именован је за команданта Српског добровољачког корпуса у Русији.

Dragutin Gavrilović
(Čačak, 1882 – Belgrade, 1945),

the most famous Serbian major, and then colonel in the Yugoslav Army, took part in almost all the battles of the Serbian Army in World War One. He is remembered in Serbian history for his dramatic speech to the troops defending Belgrade in October 1915, before the attack in which he himself was badly wounded. On the Salonika Front, he commanded the 1st Battalion of the 'Tsar Lazar' XIIIth Infantry Regiment, and led the successful fight on the southern slopes of Veternik. For the fighting on Trnavska kosa he was awarded the Order of the White Eagle with swords 5th Class, and proposed for promotion to the rank of colonel.

In early 1915, Major Dragutin Gavrilović was appointed Commander of the 2nd Battalion of the Xth Cadre Regiment. During the heroic defense of Belgrade on 7 October 1915, he led the indefatigable fight against the Austrians in the Lower Town of Belgrade Fortress and on the Danube Quay.

Mihailo Živković
(Belgrade, 1856 – Belgrade, 1930),

was, on the side of both parents, a descendant of Milenko Stojković and Hajduk Veljko Petrović, outstanding figures of the First Serbian Uprising. He enlisted in the same XIth class of the Military Academy as Živojin Mišić and Stepa Stepanović. He participated in all of Serbia's wars against the Turks and Bulgarians in the second half of the 19th century. At the very beginning of the 20th century, he was appointed to high military positions, including that of Minister of Defence. In the Balkan Wars he was commander of an army, but earned the appreciation of later generations for his engagement in the defense of Belgrade in 1915, especially in the battles fought for the Serbian capital in October of that year. In June 1916, he was sent to Russia to take command of the Volunteer Corps.

Тачно у три часа непријатељ се има разбити
вашим силним јуришем, разнети вашим бомбама и
бајонетима. Образ Београда, наше престонице, има
да буде светао. Војници! Јунаци! Врховна команда
избрисала је наш пук из бројног стања. Наш пук је
жртвован за част Београда и Отаџбине... Ви немате
да се бринете за ваше животе, они више не постоје...
Зато напред у славу! За краља и Отаџбину! Живео
Краљ! Живео Београд!

Soldiers, at three o'clock exactly, the enemy is to
be crushed by your fierce charge, destroyed by your
grenades and bayonets. The honour of Belgrade, our
capital, must not be stained. Soldiers! Heroes! The
Supreme Command has erased our regiment from
its records. Our regiment has been sacrificed for the
honour of Belgrade and the Fatherland. Therefore,
you no longer need to worry about your lives: they no
longer exist. So, forward to glory! For the King and the
Fatherland! Long live the King! Long live Belgrade!

Драгутин Гавриловић
Dragutin Gavrilović

Шарл Доминик Фукере

(Ман, 1869 – Париз, 1956),

француски сликар и графичар. Званични сликар Министарства поморства, Министарства колонија, као и Војног музеја Француске. Излагао је на Светској изложби 1900. године. Као предани сведок ратних збивања у Првом светском рату, израдио је велики број цртежа и акварела који приказују свакодневни живот на Западном фронту, Дарданелима, Балканском фронту и Сирији. Посебно су важни његови акварели Срба у Гувији на Крфу, као и припадника Руског експедиционог корпуса у Француској (Шампања). Аутор је једног од плаката за Дан солидарности са Србијом 25. јуна 1916. године. За ратне заслуге одликован је Орденом Легије части. Био је сарадник француског часописа „Илустрасион“, а радио је и као илустратор великог броја књига, међу којима су посебно место заузимала издања Шарла Бодлера, Жила Верна, Џека Лондона, Пјера Лотија и Радјарда Киплинга.

Charles Dominique Fouquerey

(Le Mans, 1869 – Paris, 1956),

French painter and lithographer. He was Peintre de la Marine (Painter of the Fleet, a title awarded by the Ministry of Defence in France to artists who have devoted their talent to the sea, the French Navy and other maritime subjects), as well of the Ministry of Colonies and the Military Museum of France. He exhibited at the World Expo in 1900. In World War One, he made a series of drawings and watercolours depicting the scenes of everyday life at the Western Front, the Dardanelles, the Balkan Front and Syria. Of particular importance are his watercolours of Serbs at Gouvia, Corfu, as well as of members of the Russian Expeditionary Corps in France (Champagne). He is the author of one of the posters designed for the Day of Solidarity with Serbia on 25 June 1916. For military prowess, he was awarded the Order of the Legion of Honour. He was recognized as being a committed associate of the French magazine 'L'Illustration', but also as an illustrator of a large number of books, including those written by Charles Baudelaire, Jules Verne, Jack London, Pierre Loti and Rudyard Kipling.

Шарл Доминик Фукере , Долазак на Крф
Charles Dominique Fouqueray, Arrival to Corfu

Шарл Доминик Фукере , Долазак у Гувију
Charles Dominique Fouquieray, Arrival to Guvia

Шарл Доминик Фукере , Одлазак са Крфа
Charles Dominique Fouqueray, Serbian soldiers leave Corfu

Теофил Стејнлен

(Лозана, 1859 – Париз, 1923),

Швајцарац по рођењу а Француз по опредељењу, један је од најпознатијих представника арт нувоа. Сарађивао је с бројним популарним часописима тог времена и урадио неколико великих рекламних кампања. Волео је да црта сеоске пределе и призоре Монмартра, али и животиње. Чувени су његови графички опуси о црној мачки и певцу, међу којима посебно место заузима кампања за кабаре „Црна мачка” у Паризу. У стваралаштву узор су му били Ежен Делакроа и Гистав Доре, а сматра се да је својим радовима утицао и на развој авангарде у сликарству, пре свега на Пабла Пикаса. Поред неспорног квалитета његових дела, на велику популарност коју је уживао у Француској на почетку 20. века утицала је и свеprisутност тих радова у медијима и њихова често програмска намена (рекламе и сл.).

Почетком Великог рата, Стејнлен је започео свој ратни опус и израдио већи број графика. Од најмање 163 графике, цртежа и скице које су настале у том периоду, бар 14 је било посвећено Србији, са сценама повлачења српске војске кроз Албанију, приказима измучених лица војника, мајки с децом и српске сирочади, затим патњи цивилног становништва, као и неколико алегоричних рата типичних за то време. Дочаравајући суморне призоре из ратног вихора који је задесио српски народ, Стејнлен је пре свега настојао да истакне муке, пожртвовање и понос.

Графике су најчешће рађене на папиру 57×37 цм, у тиражима од 400 примерака. Имале су двоструку сврху: да се помоћу њих укаже на ратне страхоте и недаће у којима се српски народ нашао, као и да се њиховом продајом прикупља новчана помоћ за Србе. Графике су биле рађене готово монохроматски, у тамним тоновима сиве. Друге боје су изузетно ретко коришћене, а кад је и то чињено, као на нацрту једног од постера за Дан солидарности са Србијом, у питању су били само детаљи који су урађени избледелим бојама, тако да делују готово испрано. Очигледно је да аутору није у првом плану била допадљивост и декоративност графике, колико је желео да дочара суровост рата и пустош коју он доноси.

Théophile Alexandre Steinlen

(Lausanne, 1859 – Paris, 1923),

a Swiss-born French Art Nouveau painter and printmaker. He is known for his cooperation with a number of popular magazines of the time, and as the author of several major commercial campaigns. Montmartre and its environs were a favourite subject of his paintings, as well as animals, including the black cat for whom he had a special affection, and a rooster. Among his most famous posters was the one he designed for the Chat Noir (Black Cat) Cabaret in Paris. In his work, he was a follower of Eugène Delacroix and Gustave Dore; and it is believed that he in his turn influenced the development of avant-garde painting, especially the work of Pablo Picasso. Alongside the unquestionable quality of his work, the great popularity he enjoyed in France at the beginning of the 20th century was partly attributable to the omnipresence of his works in the media, and the purposes for which they were intended (commercials, etc.).

At the beginning of the Great War, Steinlen began his war work, producing a large number of prints. Of the at least 163 known graphics, drawings and sketches that he made during this period, at least 14 were dedicated to Serbia, depicting the scenes of the withdrawal of the Serbian army through Albania, the exhausted soldiers, the suffering of the civilians, the mothers with their children and the Serbian orphans, as well as several allegories of war typical of that time. Depicting the bleak scenes from the whirlwind of war that devastated the Serbian people, Steinlen primarily wanted to emphasize the passion, dedication and pride.

The graphics were usually executed on paper 57 × 37 cm in size, with a printing run of 400 copies. Their purpose was not only to draw attention to the horrors of war and the plight of the Serbian people, but also to raise funds for the Serbs. The graphics are monochrome, in dark shades of gray. Other colours were rarely used; when they were, as on the sketch of a poster for the Day of Solidarity with Serbia, they were applied only to details, in a manner suggesting a wash print. It is obvious that rather than aiming at appeal and decorativeness, the author insisted on the cruelty of war and the devastation it brings.

Стејнлен је израдио и нацрт за медаљу која је својом мучном алегоријом исказивала страшну патњу српског народа. У питању је посребрена медаља од бронзе, величине 51 мм, на чијем је аверсу лик наге младе жене бајонетима разапете на дрвеним вратима на којима пише Србија. На реверсу се налази натпис FRANCE / FRANCE / NE / M'ABANDONNE / PAS. Медаљу је у бронзи, по Стејнленовом нацрту, излио познати медаљар и вајар Овид Јенкес. Један примерак се чува и у Метрополитен музеју у Њујорку.

Steinlen made the design for a medal, the allegory of which expressed the suffering of the Serbian people. It was a silver-plated bronze medal 51 mm in size, with the figure of a young nude woman nailed with bayonets to a wooden door, with the name of Serbia on its obverse side, and with the inscription FRANCE / NE / M'ABANDONNE / PAS! on the reverse. The medal was cast in bronze by Ovide Yencesse, the famous French medal designer and sculptor. One of the copies has been kept at the Metropolitan Museum in New York.

Одбрана Србије у октобру и новембру 1915. године

Снажна артиљеријска припрема напада немачких и аустро-угарских снага дуж граничног фронта на Сави и Дунаву почела је 5. октобра 1915. По претходно усвојеном плану, аустро-немачким трупима се после неколико дана имала придружити и бугарска војска, дејствујући у бок српских бранилаца.

Вођство Централних сила је за офанзиву одабрало повољан моменат: Дарданелска експедиција англо-француских савезника је дефинитивно претрпела неуспех, а Руси су били одбачени далеко на исток. За напад на Србију су концентрисане велике снаге од преко двадесет дивизија, бар двоструко бројније од око 300.000 војника српске оперативне војске. Пресудна је била вишеструко убојитија артиљеријска моћ нападача, која је обезбеђивала успешан продор. Моћну коалицију агресора је предводио немачки фелдмаршал Аугуст фон Макензен.

Суштина српског одбрамбеног плана сводила се на упорну одбрану угрожених граничних линија у укупној дужини од преко 1.000 км, у очекивању доласка савезничких француских и британских снага искрцаваних управо 5. октобра и наредних дана у Солуну.

Прва српска армија, предвођена војводом Живојином Мишићем, штитила је северозападни простор државне територије, а трупе Одбране Београда под командом генерала Михаила Живковића су се већ првих дана непријатељске офанзиве нашле на удару противника у одбрани престонице. Управо на речним обалама и улицама главног града Србије, разнородне снаге бранилаца, састављене добрим делом од трећепозиваца и добровољаца, испољиле су редак пример хероизма и саможртвовања. Упамћен је говор мајора Драгутина Гавриловића, команданта Другог батаљона Десетог чачанског кадровског пука. Снаге Треће армије са командантом генералом Павлом Јуришићем Штурмом су спречавале продирање елитне немачке Једанаесте армије долином Велике Мораве.

The defense of Serbia in October and November 1915

Covered by heavy artillery fire, the Germans and Austro-Hungarians began their attack on Serbia on 5 October 1915, with their troops crossing the border front on the Sava and the Danube. According to the war plan, the Austro-German troops were to be joined by the Bulgarian army, aimed to attack the Serbian defenders.

The leadership of the Central Powers chose a favorable moment for their offensive: the Dardanelles Campaign of the Anglo-French allies had definitely failed, while the Russians were pushed back to the east. Against Serbia were marshalled large forces of over twenty divisions, at least double in number than the Serbian army of about 300,000 men. A successful Bulgarian breakthrough was supported by their much stronger artillery. Powerful coalition of aggressors was led by the German Field Marshal August von Mackensen.

The Serbian defense plan envisaged persistent defense of border lines with Bulgaria in a total length of over 1,000 km, while waiting for the allied French and British forces which had arrived in Thessaloniki on 5 October and the following days.

The first Serbian Army, under the command of Živojin Mišić, defended the northwest of Serbia, while the troops which defended Belgrade, under the command of General Mihailo Živković, were under enemy fire since the very beginning of the offensive. Being engaged in vicious street fighting, the defenders of Belgrade, consisting mostly of over-aged men and volunteers, demonstrated a rare example of heroism and self-sacrifice, corroborated by the words of Major Dragutin Gavrilović, commander of the 2nd Battalion of the 10th Cadre Regiment, who addressed his troops before their last attack, explaining that they no longer had to worry about their lives, as they no longer existed. The forces of the Third Army, commanded by General Pavle Jurišić Šturm, prevented the penetration of the elite German Eleventh Army through the valley of the Velika Morava.

Краљ Петар у повлачењу
King Petar during the withdrawal

Краљ Петар обилази фронт
King Petar visits the front lines

Српска радио-телеграфска станица у повлачењу
Serbian radio-telegraph station in retreat

Положај Србије је у стратешком смислу пресудно угрожен бугарским нападом 14. октобра, свега девет дана после почетка аустро-немачке офанзиве. Док су бугарску Прву армију јединице српске Тимочке војске генерала Илије Гојковића и Друге армије са војводом Степом Степановићем као челником практично приковале за гранични појас, дотле је снажна бугарска Друга армија направила дубок продор на југу, пресекавши пругу Ниш–Скопље и ушавши 22. октобра у само Скопље.

Применом сложених маневара, одступала је српска војска ка средишту своје територије, нашавши се у новембру 1915. године скоро опкољена на невеликој територији између Јужне и Западне Мораве на северу и истоку, те Ибарске долине на западу, а Шар планине и Скопске Црне Горе на југу. Контраофанзива према Лесковцу је привремено сузбила бугарско надирање, али вишеструки покушаји продора према Скопљу у сусрет француској Источној војсци генерала Сараја нису уродили плодом. Најзад је целокупна војска концентрисана на Косову и Метохији, где се нашао и државни и војни врх, као и бројне цивилне избеглице.

Када је постало јасно да се трупе Антанте повлаче ка утврђеном солунском логору, Врховна команда српске војске је уз сагласност владе издала већ раније припремљену наредбу о повлачењу свих српских снага преко Црне Горе и Албаније на линију Драч–Скадар. У последњем већању команданата армија у Пећи, на самом крају новембра и почетком децембра 1915. године, одбачен је предлог војводе Мишића да се крене у офанзиву, због општег стања српске војске и недостатка муниције.

Северна армија кренула је из Пећи преко планине Жљеба и планинског превоја Чакора, планинским стазама Црне Горе ка Подгорици и Скадру, док је јужна армијска групација из Ђаковице и Призрена, ступивши у планинска беспућа Албаније, стремилa заједничком циљу, јадранском обалском појасу где је очекивана савезничка помоћ.

Strategically, the position of Serbia was jeopardized by the Bulgarian attack on October 14, only nine days after the beginning of the Austro-German offensive. While the Bulgarian First Army was literally nailed at the borderline by the Serbian Timok Army, under the command of Generals Ilija Gojković, and the Second Army, commanded by Voivode Stepa Stepanović, the Bulgarian Second Army made a breakthrough in the south, cutting off the railway Niš–Skopje and entering Skopje on 22 October.

In November 1915, almost surrounded on the small territory between the South and West Morava in the north and east, the valley of the river Ibar in the west, and Sara-mountain and Skopje Montenegro in the south, the Serbian army was forced to withdraw towards the center of its territory. Although the counter-offensive toward Leskovac had suppressed the Bulgarian advance for a while, Serbian attempts to make breakthrough to Skopje, to join the French Army of the Orient, commanded by General Sarraill, failed. Eventually, the whole army was concentrated on Kosovo and Metohija, together with state and military leadership, as well as tens of thousands of civilian refugees.

When it became apparent that the allied troops were withdrawing to the fortified camp in Salonika, the Serbian Supreme Command, supported by the Government, ordered a full retreat of all Serbian forces through Montenegro and Albania in the direction of Durres–Scutari line. At the last meeting of army commanders, held in Pec at the end of November and early December 1915, the proposal of Voivode Mišić to launch an offensive was rejected, because of the general state of the Serbian army and the shortage of ammunition.

The Group of Armies moved from Pec through the mountain Žljeb and mountain pass Čakor and farther toward Podgorica and Scutari, while the Southern Group of Armies, from Djakovica and Prizren, was withdrawing across Albania towards a common goal – the Adriatic coast, where the allied help was expected.

Војне коморе у повлачењу кроз Прокупље према Косову и Метохији
Military Chamber withdrawing through Prokuplje towards Kosovo and Metohija

Српске избеглице у повлачењу
Serbian refugees in retreat

Српска војска у повлачењу
Serbian army in retreat

Помоћ рањеном другу, Багрданска клисура 1915.
Help to the wounded, Bagrdan Gorge 1915

Санитетска возила српске војске.
Ambulance of the Serbian Army

Српске избеглице у повлачењу
Serbian refugees in retreat

Мојковачка битка

Црногорска Санџачка војска, под командом сердара Јанка Вукотића, је на православни Божић (6–7. јануара) 1916. године зауставила продор аустроугарских двеју дивизија усмерених према Мојковцу, стратешки значајном месту на реци Тари. Овај успех црногорске војске над вишеструко надмоћнијим противником успорио је напредовање аустроугарских снага према српској војсци груписаној тада у скадарској области и на Јадранском приморју.

Јанко Вукотић

(Чево код Цетиња, 1866 – Београд, 1927),

блиски сродник краља Николе I Петровића, школован у Италији, чин генерала добио је 1914. године. Значајан је његов допринос у балканским ратовима и у првој години Великога рата. У време офанзиве Аустроугарске, Немачке и Бугарске против Србије и Црне Горе у јесен 1915, сердар Јанко Вукотић је командовао Санџачком војском, највећом црногорском ратном формацијом. Јединице под његовом командом штитиле су повлачење српске војске. Његова улога команданта је посебно значајна у Мојковачкој бици јануара 1916, када је привремено заустављено напредовање аустроугарске војске према југу.

Никола I Петровић

(Цетиње, 1841 – Сан Ремо, 1921),

црногорски кнез од 1860. и краљ од 1910. Пресудно је утицао да Црна Гора 1914. уђе у рат против Аустроугарске као српски савезник. Почетком 1916, у време слома одбране државне територије, краљ Никола је непосредно по прихватању капитулације напустио Црну Гору. Безуспешни су били његови покушаји да се врати на престо.

The Battle of Mojkovac

On Orthodox Christmas (6–7 January, 1916, also known as 'Bloody Christmas'), the Montenegrin Sanjak Army, under the command of Serdar Janko Vukotić, halted the advancement of two Austro-Hungarian divisions directed towards Mojkovac, a strategically important town on the river Tara. The success of the Montenegrin army against a much stronger and better equipped enemy slowed down the Austro-Hungarian forces in their attack on the Serbian army, which was then concentrated in the region of Scutari and on the Adriatic Coast.

Janko Vukotić

(Čevo near Cetinje, 1866 – Belgrade, 1927),

a close relative of King Nikola I Petrović, was educated in Italy. He was promoted to the rank of general in 1914. His contributions in the Balkan Wars and in the first year of the Great War were significant. At the time of the Austro-Hungarian, German and Bulgarian offensive against Serbia and Montenegro in the autumn of 1915, Serdar Janko Vukotić was commander of the Sandžak Army, the largest Montenegrin war formation. The units under his command protected the retreat of the Serbian army and defeated the Austro-Hungarians in the crucial Battle of Mojkovac in January 1916, when he temporarily stopped the advance of the Austro-Hungarian Army to the south.

Nikola I Petrović

(Cetinje, 1841 – San Remo, 1921),

Montenegrin Prince from 1860 and King from 1910. Under his decisive influence, Montenegro entered the war in 1914 as an ally of Serbia against Austria-Hungary. In early 1916, when Montenegro also was conquered by Austria-Hungary, King Nikola left the country immediately after accepting the capitulation. His attempts to return to the throne were unsuccessful.

Штаб Врховне команде црногорске војске, генерал Божа Јанковић, пуковник Петар Пешић са официрима
Montenegrin Supreme Command Staff, General Boža Janković, Colonel Petar Pešić with the officers

Милован Плазина
Milovan Plazina

Јанко Вукотић
Janko Vukotić

Никола I Петровић
Nikola I Petrović

Барјак Липовског батаљона, барјактара Перовића из Горњег Липова. Носећи га у Мојковачком боју, са њим у рукама погинуо је Миладин Шолев Перовић, из руку му га је преузео брат Миливоје, а по његовој погибији из боја га је изнео најмлађи брат Раде Шолев Перовић.

Standard of the Lipovo Battalion, of standard-bearer Perović from Gornje Lipovo. Carrying it during the Battle of Mojkovac, Miladin Šolev Perović was killed during the battle with the standard in his hands. It was taken up from him by his brother Milivoje, but when he was killed too, it was taken up again by their youngest brother, Rade Šolev Perović.

„Звање барјактар, стегоноша, заставник, додјељивано је јавно најбољем јунаку из одређене војне формације, стицало се одузимањем од Турака барјака, преносило се са кољена на кољено у наследство, а у вријеме владавине књаза Николе I Петровића Његоша угледни јунаци тражили су и захтијевали да им се додјели барјак и звање барјактар. У односу на остала војна звања ово звање било је више почасно и цивилног карактера. Зато барјактари нијесу ни примали новчану надокнаду за свој статус у црногорској војсци осим у изузетним случајевима на лични захтјев, књаз Никола им је додјељивао једнократну новчану помоћ. Барјактари су носили на капама грбове са крстом и копљем, на крсту били су иницијали Н.I (Никола Први) ћирилицом исписани. Шоле Крстов Петровић из Горњег Липова био је дуги низ година четни барјактар у Липовском батаљону. У Мојковачком боју 1916. године погинуо је Миладин Шолев Перовић. Да би спасао барјак и барјактарство, погинуо је Миливоје Шолев Перовић, а барјак је рањен са ратног попришта изнео најмлађи брат Раде Шолев Перовић. Током дуге историје институције барјака и барјактарства у црногорској војсци поред наведеног примјера из Мојковачке битке усмено предање, записи и народна епска пјесма казује да је за барјак у боју гинуло и по неколико братственика.”

{Драгиња Кујовић, Барјаци Колашинске бригаде,
Зборник за скуп Мојковачка операција 1915–1916, Подгорица
1996, стр. 6}

„The title of standard-bearer, or banner-bearer, sergeant, was awarded in public to the best soldier in a certain military formation; it had been acquired by capturing the standard from the Turks, and passed on from generation to generation in succession. During the reign of Prince Nikola I Petrović Njegoš, prominent figures asked for and demanded to be given the standard and the title of the standard-bearer. In comparison to other war titles, this title was rather more of an honorary and civil character. Standard-bearers therefore never received remuneration for their status in the Montenegrin army except in exceptional cases, when Prince Nikola would allot financial support at their own request. The standard-bearers wore emblems with a cross and a spear on their caps, with the initials N.I (Nikola I) on the cross, in Cyrillic letters. Šole Krstov Petrović from Gornje Lipovo was the troop standard-bearer of the Lipovo Battalion for many years. At the Battle of Mojkovac in 1916, his son Miladin Perović, who had inherited his title, was killed. In order to save the standard and standard-bearership, another of his sons, Milivoje, was killed too, while the standard was taken from the battlefield by his youngest son Rade, who was wounded in the battle. During the long history of the institution of standards and standard-bearers in the Montenegrin Army, in addition to the above-mentioned example from the Battle of Mojkovac, oral tradition, records and folk epic poems tell how several members of the same brotherhood died for the standard in a battle.”

{Draginja Kujović, Standards of the Kolašin Brigade,
Proceedings from the conference „The Mojkovac Operation”
1915–1916, Podgorica 1996, p. 6}

Србија под окупацијом 1915–1916.

Пошто су ратне операције већег обима у Србији завршене до краја новембра и почетка децембра 1915. године, земља се нашла под окупацијом. Према раније постигнутим уговорима у агресорској коалицији, Србија је подељена на аустроугарску и бугарску окупациону зону, а линија поделе је прецизирана почетком априла 1916. године. Простор источно од Велике Мораве, јужноморавски басен и српски део Македоније окупирала је Бугарска. Проширујући своју зону на запад, Бугари су посели и значајан део Косова и Метохије са Приштином и Призреном. У источном и јужном делу предкумановске Србије образована је Војно-инспекцијска област Морава, док је Македонија са делом Косова укључена у Војно-инспекцијску област Македоније са седиштем у Скопљу.

Аустроугарској је припала западна Србија са Шумадијом и на југу окупи: Пријепоље, Нови Пазар и Косовска Митровица. На овом подручју је организован Војно-генерални гувернман са седиштем у Београду.

Немачка је формално остала без сопствене окупационе зоне, али је, с обзиром на своју доминантну улогу у савезу Централних сила, обезбедила себи присуство дефинисано као ратно и привремено у областима Велике и Јужне Мораве, као и у централним деловима Македоније. Подручја немачке управе била су означена као етапне зоне, а подразумевале су контролу железница и експлоатацију рудног богатства, пре свега борског басена и присуство у најзначајнијем индустријском центру Крагујевцу (Војно-технички заводи).

Окупациони режими у читавој Србији имали су заједнички циљ: уништење српске државности и националног идентитета уз максимално коришћење природних добара и људских ресурса за потребе ратних привреда агресорских држава. Користили су околност да је Србију задесила права демографска катастрофа због великог броја изгинулих, интернираних и војника који су били присиљени да одступе ван државне територије.

При томе су бугарске власти наступале на радикалнији начин, настојећи да обезглаве народ масовном ликвидацијом

Serbia under occupation 1915–1916

After the large-scale military operations in Serbia had been completed at the end of November, by the beginning of December 1915, the country was occupied. According to the premeditated plans of the aggressors, Serbia was to be divided into the Austro-Hungarian and Bulgarian occupation zones, and the dividing line was specified at the beginning of April 1916. These plans envisaged the area east of the Great Morava, the South Morava Valley and the Serbian part of Macedonia, as being occupied by Bulgaria. Expanding their zone to the west, the Bulgarians took a significant part of Kosovo with Pristina and Prizren. In the eastern and southern parts of Serbia, as before the First Balkan War, they established the Military Inspectorate of Morava; while Macedonia and part of Kosovo were included in the Military Inspectorate of Macedonia, with its headquarters in Skopje.

The Austro-Hungarians had control of Western Serbia, Šumadija and the southern districts of Prijepolje, Novi Pazar and Kosovska Mitrovica. For these territories, they established a Military General Governorate, with its headquarters in Belgrade.

Although Germany did not officially have its own zone of occupation, thanks to its dominant role among the Central Powers, it established a secure presence in Serbia through control of the railways and exploitation of the mines in the areas of the Great and South Morava, as well as in the central parts of Macedonia. Of particular interest to them were the mining basin at Bor and the Military-Technical Institute in Kragujevac.

Soon after the occupation, it became evident that one of the goals of both the Austro-Hungarians and the Bulgarians was a ruthless denationalization programme, together with economic exploitation. This was facilitated by the fact that Serbia had endured a genuine demographic disaster because of the large number of killed or interned soldiers, and of those who were forced to leave the country.

The Bulgarian authorities were more radical, implementing a wide range of punishments in order to force the people into obedience. By far the worst measures were sending people to

Српске избеглице у повлачењу
Serbian refugees in retreat

Србија под окупацијом 1915–1916.
Serbia under occupation 1915–1916

и интернирањем образованијег слоја. Истовремено су забранили српска имена, књиге, па чак и потискивали народну ношњу. Насилна бугаризација читавог становништва била је јавно прокламовани циљ.

Аустроугарске власти су такође систематски радиле на сузбијању и промени националног идентитета покореног српског становништва укидањем ћирилице, масовним депортацијама непожељног дела становништва и пљачкањем културне баштине. Главни напор окупационог апарата Хабзбуршке монархије и Немачког рајха био је усмерен ка привредној експлоатацији Србије. Беспштедно пљачкање, праћено сваковрсним насиљем, узроковало је глад и појаву отпора у разним деловима Србије. Покушај бугарских власти да мобилишу Србе у бугарску војску изазвао је покрет широких размера који је у првим месецима 1917. прерастао у прави устанак (Топлички устанак).

detention and internment camps, and summary execution. At the same time, the Bulgarians forbade the use of Serbian names, books, and even folk costume. The forced Bulgarization of the entire Serbian population was their publicly proclaimed goal.

The Austro-Hungarians also worked systematically on Serbian denationalization by introducing the Latin alphabet, mass deportations of undesirable elements in the population, and plundering the Serbian cultural heritage. The main efforts of the Habsburg Empire and German Reich were directed towards the economic exploitation of Serbia. Ruthless plunder, followed by violence, brought the population to the brink of starvation and led to considerable discontent across Serbia. The attempt by the Bulgarian authorities to draft the youth into the army caused a large-scale revolt, which in the first months of 1917 grew into a real uprising (the Toplica Uprising).

Србија под окупацијом 1915–1916.
Serbia under occupation 1915–1916

Повлачење српске војске преко Црне Горе и Албаније

Сагласно наредби Врховне команде од 2. новембра 1915, српска војска окупљена на западном делу Косова и у Метохији прешла је у повлачење ка Јадранској обали у сусрет савезницима. Највећи део војске, који је укључивао све три армије и трупе Одбране Београда, кренуо је из Пећи, пошто је претходно уништен велики део тешког наоружања. Друга армија, праћена једном дивизијом из састава Треће армије, пошла је преко планинског превоја Чакора за Андријевицу у долини Лима, док су Прва и Трећа армија, као и трупе Одбране Београда, прешле планину Жљеб, да би преко Рожаја и Берана стигле у Андријевицу, одакле су следиле пут за Подгорицу и Скадар, којим је већ ишла Друга армија. Прва армија под командом Живојина Мишића је све време била у заштитници остале српске војске, повлачећи се последња. Главни противник на овом великом маршу није био удружени непријатељ пред којим се одступало, већ глад. Немачка Врховна команда је обуставила ратне операције на Балкану и већ крајем новембра издала саопштење у којем је објавила крај своје ратне кампање у Србији, наводећи да је српска војска расејана по неприступачним планинама Црне Горе и Албаније, где се очекује њена пропаст. Аустроугарска војска, лишена непосредне немачке подршке, наступала је опрезније, а и Бугари су имали тешкоће у снабдевању својих трупа на издуженим борбеним правцима.

Највећу опасност за српску војску у повлачењу и бројне цивилне избеглице представљао је недостатак животних намирница и немогућност да се оне набаве. То је било нарочито изражено у условима зиме и велике исцрпљености српских трупа које су већ месецима биле у покрету, борбама и са све неуреднијим снабдевањем. Напуштање државне територије је оставило посебно мучан утисак на војнике. Одлазак у велику неизвесност и очигледно дугу раздвојеност од ближњих, који остају под непријатељском влашћу, узнемиравало је борце и слабило мотивацију за даље учешће у рату. Већина је следила старешине на путу одређеном од државног и војног вођства. Група српских армија која је прешла преко Црне Горе груписала се у скадарској области већ у првој половини децембра.

Retreat of the Serbian Army through Montenegro and Albania

In accordance with the Supreme Command's order of 2nd November 1915, the Serbian Army, concentrated in the western part of Kosovo and Metohija, began to retreat to the Adriatic Coast, where Allied help was expected. The major part of the Serbian Army, which included all three Serbian armies and the Defence of Belgrade troops, moved from Peć, having previously destroyed their heavy artillery. The Second Army, accompanied by one division of the Third Army, was directed to cross through Čakor, on the way to Andrijevica in the Valley of the River Lim, while the First and Third Armies, as well as the Defence of Belgrade troops crossed Mount Žljeb, and passed Rožaje and Berane on the way to Andrijevica, whence they continued to Podgorica and Scutari, the route which the Second Army had already passed. The First Army under Živojin Mišić retreated last, protecting all the other troops all the time. The main threat to the Serbs in retreat was not the combined enemy, but hunger. At the end of November, the German High Command announced the end of its military campaign in Serbia, reporting that the Serbian Army, scattered throughout Montenegro and Albania, was facing final breakdown. The Austro-Hungarian army, deprived of direct German support, was more careful, while the Bulgarians experienced difficulties in supplying their troops on the front lines.

The greatest threat to the Serbian Army and the tens of thousands of civilians who retreated with them was the lack of supplies and food, and the inability to obtain them. The circumstances of the retreat were disastrous: bad weather and poor roads, accompanied by the great exhaustion of the Serbian troops who had been on the move for months, fighting with the enemy. The fact that they had to leave Serbia was hard to accept for many soldiers. Their journey into the unknown, with their loved ones left under the Occupation, distressed the soldiers, who were unable to grasp the idea of the existence of a state without a territory. Because of the general impression that the homeland had been lost, a small number of soldiers began to leave their units. However, most of the soldiers followed their officers on the journey designated by the state and military leadership. The group of Serbian armies that had retreated through Montenegro

Смрзнути српски војник у беспућу Албаније
Frozen Serbian soldier in the wilderness of Albania

Српска војска у повлачењу код Љум Куле
Serbian army retreating at Ljum Kula

Прелазак преко реке Маће у Албанији
Crossing the River Mača in Albania

Скадар је у децембру 1915. и већем делу јануара 1916. био центар српског политичког живота и седиште највиших државних и војних институција. Српска влада и Врховна команда су већ крајем новембра, односно почетком децембра 1915. биле у Скадру, највећем месту северне Албаније. Упркос тој чињеници, у граду је владала свеопшта оскудица. Са тим стањем се суочила и армијска група именована као трупе Нових области, у чијем језгру су биле Моравска дивизија I и II позива и Вардарска дивизија, а која је прешла стопама владе и Врховне команде најкраћи и најтежи путни правац преко Албаније, од Призрена и Ђаковице преко Везировог моста и места Пуке, односно Орошија, до Скадра и Љеша.

Газећи коњичким и козијим стазама у беспутној северној Албанији, српски војници и цивили су трпели сталне нападе побуњених албанских племена. Познато је страдање Комбинованог одреда у клисури реке Фани. Пре средине децембра 1915. године, трупе Нових области су се разместиле у скадарско-љешкој области ишчекујући, као и остали, савезничку помоћ.

Тимочка војска кретала се из Призрена преко Дебра, углавном следећи узводно правац Црног Дрима према Струги и Охридском језеру. И овде су залеђене стрмине приморавале војнике, офицере и цивиле да се отежано крећу, па чак и да повремени пузе. Предвиђени сусрет са француском војском у југозападном, битољском делу Македоније је изостао, јер су се Французи повукли ка Солуну, а јединице Тимочке војске предвођене генералом Илијом Гојковићем су се после жестоких борби против Бугара повукле у Албанију, ка Елбасану.

Елбасан, стратешки важно место у средишњој Албанији, које је српска војска претходно запосела, бранила је Комбинована дивизија, војно најспремнија формација Тимочке војске, док је Коњичка дивизија пребивала у недалекој Тирани и Каваји. Стотинак километара је делио простор који су у северној Албанији поселе српске армије од јужне српске армијске групације концентрисане између Елбасана и Драча. Врло брзо је постало јасно да српска војска не може трајније да борави на изразито непријатељском албанском тлу, па је превладала идеја да се трупе евакуишу у неку зону у Грчкој, уз прижељкивање да то буде област Солуна. Истовремено

concentrated in the region of Scutari as early as the first half of December. In December 1915 and January 1916, Scutari was the center of Serbian political life and of the higher institutions of the state and military. The city was hit by a scarcity of everything. Such was the situation which would be experienced by the army group formed from the troops of the newly liberated areas, the core of which was composed of the Morava Divisions I and II and the Vardar Division, which had followed the Serbian Government and Supreme Command on their way through Albania, the shortest but most difficult route, from Prizren and Djakovica, across the Vizier's Bridge and the town of Puke, to Scutari and Lezhë.

Marching through the steep gorges and barren regions of northern Albania, the Serbian soldiers and civilians were often ambushed by Albanian tribal bands. Under such circumstances, the Combined Detachment sustained severe losses in the gorge of the River Fani. Before mid-December 1915, the troops of the newly liberated areas had been deployed in the area of Scutari and Lezhë, waiting, like the others, for Allied help.

The Timok Army moved from Prizren and Debar towards Struga and Ohrid Lake, mainly following the upstream of River Black Drim. The icy slopes of this route also forced the soldiers, officers and civilians to slow down their movement – sometimes, even to crawl. The Serbian attempt to join up with the French army in the southern part of Macedonia failed because the French had marched north to Thessaloniki. After fierce fighting against the Bulgarians, the units of the Timok Army led by General Ilija Gojković withdrew to Albania, towards Elbasan.

Elbasan, a strategically important town in central Albania previously occupied by the Serbian Army, was defended by the Combined Division, the most professional military formation of the Timok Army, while the Cavalry Division was situated in nearby Tirana and Kavaja. Some hundred kilometers lay between the territory in northern Albania controlled by the Serbian Army and the southern Serbian Army group concentrated between Elbasan and Durrës. It very soon became evident that the Serbian Army could not remain for long on the extremely hostile Albanian soil. This led to the idea of evacuating the troops somewhere in Greece, preferably in the area of Thessaloniki. At the same time, the Serbian state officials were constantly pleading with the

Војници и цивили прелазе Везиров мост у Албанији
Soldiers and civilians crossing the Vizier's Bridge in Albania

Српски војник у снегу кроз Албанију
Serbian soldier in the snows of Albania

Српска војска и избеглице на реци Маћи 1915.
Serbian Army and refugees on the River Mača in 1915

су водећи српски државни чиниоци непрекидно апеловали код савезника да се избеглим Србима организује неодложна помоћ у храни, санитарском материјалу и свакој другој врсти опреме.

Споро али временом све ефикасније, помоћ прикупљена у великој италијанској луци Бриндизи стизала је до обала Албаније.

Пад Црне Горе у јануару 1916. године и пристанак црногорске владе на капитулацију оружаних снага увећао је опасност од продора аустроугарских трупа у Албанију. Како се лука у Медови показала као мала и неадекватна за укрцавање српске војске и цивила, наређено је даље повлачење ка Драчу и Валони. Сваки даљи покрет до краја исцрпљених српских јединица представљао је једва савладиви задатак. Наставак дугог марша српске војске кроз мочварно албанско приморје узроковао је бројне смртне случајеве. Нарочито велики губици забележени су у редовима резервних трупа, које су чинили млађи војни обвезници и они којима је регрутација тек предстојала. Њиховом и општем страдању допринео је и одбојни став италијанских војних власти које су српско присуство у Албанији сматрале непожељним.

Пошто је у врховима Антанте решено да се Срби приспели на јадранску обалу превезу на претходно окупирано грчко острво Крф, у првој половини јануара 1916. године започела је евакуација. Цивили и најисцрпљенији војници слати су у француски колонијални посед у северној Африци, пре свега у Бизерту у Тунису. Крајем јануара и у првој половини фебруара извршена је, понајвише италијанским и француским бродовима, евакуација највећег дела српске војске на Крф. Заштитничка Прва армија, са извесним бројем других јединица, поштеђена је марша за Валону. Укрцани су у драчкој луци, док су остали морали да уложе крајње напоре како би стигли до Валоне. Превоз Коњичке дивизије на Крф трајао је све до почетка априла, када је ова велика операција коначно завршена.

Allies to supply Serbian refugees with food, medical supplies and other equipment.

Slowly, but gradually more efficiently, the aid collected in the large Italian port of Brindisi was transferred to the coast of Albania.

The fall of Montenegro in January 1916 and the agreement of the Montenegrin government to capitulate increased the risk of Austro-Hungarian penetration into Albania. As the port at Medua was small and inadequate for the embarkation of the Serbian army and civilians, a further retreat to Durres and Vlorë was ordered. Under such circumstances, every movement further of the extremely exhausted Serbian troops proved an almost insurmountable task for them. The decision that the Serbian Army should proceed with the march along the swampy coast of Albania caused a great number of deaths. Particularly heavy losses were recorded among the reserve troops, which consisted of young conscripts and those who were about to undergo recruitment. The Italian military authorities, with their negative attitude towards the Serbian presence in Albania, also contributed to their suffering.

Since the Allies agreed to transport the Serbs who arrived at the Adriatic coast to the Greek island of Corfu, the evacuation began in the first half of January 1916. The most exhausted civilians and soldiers were sent to the French colonial possessions in North Africa, especially to Bizerte in Tunisia. At the end of January and the first half of February, the major part of the Serbian Army was evacuated to Corfu, mainly by Italian and French ships. The First Army, with a number of other units, was spared the march to Vlorë and embarked in the ships in the port of Durres. The transport of the Cavalry Division to Corfu lasted until the beginning of April, when the evacuation was finally completed.

Одабрани војници носе оболелог начелника Штаба Врховне команде, војводу Радомира Путника, новембар 1915.
Serbian soldiers carrying Voivode Radomir Putnik, Chief of the Supreme Command Staff, in a sedan chair, November 1915

Укрцавање српске војске у драчкој луци за полазак на Крф
Embarkation of the Serbian Army in Port Drač for transport to Corfu

Кроз мочварно приморје Албаније
Through the marshy coast of Albania

Срби на Крфу

У јануару и фебруару 1916. године, највећи део српске војске, врх државне управе са владом, регентом и бројним цивилима, пребачени су на јонско острво Крф енергичном акцијом француске владе и Врховне команде, уз масовно ангажовање италијанске и француске флоте и британску подршку.

Острво Крф је постало острво спаса, али нажалост и место смрти за многе болесне и до краја исцрпљене српске борце. Мало острво Видо пред градом Крфом и морске дубине у његовој близини названи су острво смрти и „Плава гробница“, као место вечног починка неколико хиљада српских војника. Број погинулих и несталих током повлачења преко Албаније никада није утврђен, али свакако није мањи од 60.000 људи. Захваљујући савезничкој, а пре свега француској помоћи, као и виталности Срба, на Крфу је дошло до брзог опоравка евакуисаних војника и цивила. На висини задатка биле су и српске санитетске установе, нарочито Моравска стална болница.

Током боравка српске војске на Крфу забележени су многи примери добрих односа грчког становништва и приспелих српских бораца и цивила. Догодио се сусрет народа који су припадали истој православној цивилизацији.

Препорођене српске јединице стациониране у војничким логорима широм Крфа, реорганизоване су и преоружане примивши француско наоружање. Проређене у претходним борбама, сведене на број од око 145.000 људи од некадашњих 300.000 бораца, српске дивизије и пукови су сливени у јединствене целине које су задржале раније обласне називе. Одморена и утренирана српска војска је француским бродовима превезена на полуострво Халкидики, како би већ у лето 1916. преузела свој део Солунског фронта.

Српска влада је, заједно са Народном скупштином, трајно остала на Крфу. Премијер Никола Пашић и министри српске владе су често били у државничким мисијама на територији савезничких држава. Врховни командант регент Александар је велики део времена проводио у зони Солунског фронта ради

The Serbs on the Island of Corfu

In January and February 1916, the major part of the Serbian Army, the state administration, Government and Regent, accompanied by tens of thousands of civilian refugees, were transported to the Ionian island of Corfu by the resolute action of the French government and the Serbian Supreme Command, strongly supported by the Italian and French fleets, and the British.

The Island of Corfu became an island of salvation, but unfortunately also a place of death for the many sick and completely exhausted Serbian soldiers. The small island of Vido in front of the city of Corfu, and the depths of the sea around it, were called the "Island of Death" and the 'Blue Sea Tomb'. The exact number of dead and missing during the retreat through Albania has never been established, but the estimated number is not less than 60,000 people. Thanks to the help from the Allies, especially the French, as well as to their own vitality, the Serbs in Corfu recovered rapidly. The Serbian medical institutions, especially the Morava Permanent Hospital, also played an important role in the process of recovery.

During the stay of the Serbian Army in Corfu, many examples of good relations between the local inhabitants and the Serbian newcomers were recorded. It was a meeting of nations who belonged to the same Orthodox world.

The Serbian units, stationed in military camps throughout Corfu and now recovered, were reorganized and rearmed with weapons obtained from the French. Having declined in number as a result of the previous battles from 300,000 to approximately 145,000 men, the Serbian divisions were merged into new units, though keeping their former local names. The refreshed and well-trained Serbian Army was transferred by French ships to Khalkidiki, and took up positions on the Salonika Front in the summer of 1916.

The Serbian Government remained permanently on the Island of Corfu, along with the National Assembly. Prime Minister Nikola Pašić and his ministers often travelled to Allied countries on different missions. As Supreme Commander, Regent Alexander

руковођења борбеним операцијама, а такође и у савезничким престоницама и местима војнополитичких сусрета на високом нивоу, делујући у својству стварног шефа српске државе.

Србима је на Крфу уступљено неколико цркава за обављање религиозних обреда. Државна штампарија је наставила са радом, а за потребе мале српске колоније установљене су гимназија и основна школа.

Од 1916. па до краја рата, Крф је био средиште политичког живота Срба у изгнанству.

Под маслином на Крфу
Serbian soldier standing under olive tree at Corfu

Karadjordjević spent much of his time in the zone of the Salonika Front. He also travelled to the Allied capitals and places where high-level military-political meetings were held, acting as the de facto head of the Serbian state.

The churches on Corfu opened their doors to the Serbian refugees. The State Printing House continued its work there, and educational institutions were opened, including a primary school and a grammar school, and attended by the children of those who worked in Corfu.

From 1916 until the end of the war, Corfu was the centre of the political life of the Serbs in exile.

Српски војник после преласка преко Албаније
Serbian soldier after the withdrawal through Albania

Српски војници после повлачења преко Албаније,
непосредно по доласку на Крф
After the withdrawal of Serbian troops through Albania,
immediately upon arrival at Corfu

Српски војник после преласка преко Албаније
Serbian soldier after the withdrawal through Albania

Један од начина преноса рањених војника
Transport of wounded soldiers

Српски војници по доласку на Крф
Serbian soldiers upon arrival at Corfu

Српски војници постројени у част доласка регента Александра на Крф
Serbian soldiers lined up in honour of Regent Alexander in Corfu

Након неколико месеци оскудице, прва подела хране: хлеба, меса и кромпира
After several months of privation, the first distribution of bread, meat and potatoes

Ручак српских официра на Крфу
Lunch of Serbian officers in Corfu

Француски војници у обиласку тек придошлих српских војника на Крф
French soldiers visiting newly arrived Serbian soldiers to Corfu

Смотра опорављене српске војске на Крфу
Review of the recovered Serbian army in Corfu

Логор Дринске дивизије на Крфу
Camp of the Drina Division in Corfu

Видо, острво смрти

У првим месецима 1916. године, на ово мало острво непосредно пред градом Крфом упућивани су оболели српски војници за чије оздрављење је било најмање наде. Њихов пријем је био потпуно неприпремљен, па је смртност у јануару 1916. била изузетно велика. Осим опште исцрпљености и одсуства елементарних услова смештаја, исхране и лечења, високом проценту умрлих допринело је и изузетно рђаво време са обилним, хладним кишама. Тек доласком Моравске сталне војне болнице и француске пољске болнице са Дарданела, услови лечења су се знатно побољшали и смртност се битно смањила.

Пошто на каменитом Виду није било више простора за сахрањивање, умрли војници су сахрањивани у „плаву гробницу“, односно у мору поред острва. Тачан број није могуће установити, јер у почетку није вођена евиденција, али се сматра да је умрло око 5.000 српских војника.

Vido, the Island of Death

In the first months of 1916, the soldiers in poorest health were transferred to the small island of Vido, not far from the city of Corfu. Their admission was not prepared for, resulting in the extremely high mortality rate in January 1916. In addition to the general exhaustion and lack of the basic facilities to accommodate a large number of people, the shortage of food and medical care and the constantly falling rain contributed to the high percentage of deaths. It was only after the arrival of the Morava Permanent Military Hospital and French Field Hospital from the Dardanelles, that conditions for treatment were improved and mortality significantly reduced.

On account of the small area of the island of Vido, it soon became necessary to bury the dead in the „Blue Sea Tomb“, i.e. in the sea around the island. There are no precise data as to how many Serbs died on the island, because records were not kept from the beginning. But it has been estimated that about 5,000 Serbian soldiers died there.

Транспорт српске војске француском лађом за Солун
French ship transporting the Serbian Army to Thessaloniki

Долазак у Солун Петра Бојовића, начелника Штаба Врховне команде, пуковника Пешића и вицеадмирала Гедона, команданта флоте која је превозила српску војску са Крфа у Солун, април 1916.

Arrival to Thessaloniki of Petar Bojović, Chief of the Supreme Command Staff, Colonel Pešić and French Rear-Admiral Gedeon, Commander of the fleet which transported the Serbian Army from Corfu to Thessaloniki, April 1916

Долазак прве бригаде руских војника у Солун јула 1916.
Arrival of the first brigade of Russian troops to Thessaloniki in July 1916

Превозиће Врховне команде српске војске са Крфа у Солун, почетак априла 1916.
Transport of the Serbian Army Supreme Command from Corfu to Thessaloniki, beginning of April 1916

Српске избеглице 1915–1916.

Одмах после сузбијања тифуса у Србији крајем лета 1915. године, знало се да ће Аустроугарска и Немачка отпочети нови талас напада на Србију. Тада су започеле припремне радње на померању становништва, које се у још већем броју него 1914. године кретало у правцу јужно од Београда.

Избеглице су се кретале у неколико праваца. Велики број цивила повукао се иза српских одбрамбених линија, део је преко Македоније ушао у Грчку, један део је, после уласка Бугара у Зајечар и Неготин, прешао у Румунију, док је највећи број био концентрисан на Косову и Метохији. У новембру 1916, они су заједно са српском војском били принуђени да напусте тло отаџбине. Укупан број избеглица кретао се између 60.000 и 100.000 лица.

По доласку у Скадар, српска влада је проблем избеглица поверила Министарству унутрашњих дела. Ту је организован попис пристиглог становништва, пријем плата и пружање помоћи. Израђени су спискови деце коју је требало послати на школовање у иностранство, вршила се додела путних докумената – пасоша, и прикупљала се преостала архива... У Св. Јовану Медовском, бригу о избеглицама преузео је пуковник Милан Недић, а поред њега и британски адмирал Трубриџ, француски генерал Мондесир, Црногорац Бора Ђурашковић и српски просветни инспектор Светозар Томић.

Део војске и цивила прешао је на територију Грчке, без обзира што односи са њом нису били регулисани. Грчка је прихватила око 20.000 српских избеглица и о њима водила бригу до краја рата, па и нешто доцније. Избеглички центри су формиран у Солуну, у коме се налазило преко 8.000 избеглица, у Водену (3.100), Лерину (око 4.000), као и у Малом Карабурму, Микри, Соровићу, Јениџе Вардару, Лутри, Волосу, Атини и другим местима. Избеглица је било и у тридесетак километара од грчке границе удаљеној Корчи. У њима су отворене бројне школе и гимназије, организовани разни течајеви, као и деље сиротиште, а избеглице су се запошљавале и покушавале да живе од свог рада.

Serbian refugees from 1915 to 1916

Immediately after the suppression of typhus in Serbia at the end of the summer of 1915, it was apparent that Austro-Hungary and Germany would start a new wave of attacks on Serbia. It was then that preparations began for the relocation of the population, which was moving towards the south of Belgrade in amounts that exceeded those in 1914.

The refugees were moving in several directions. A large number of civilians retreated behind the Serbian defense lines, some of them went to Greece through Macedonia, and another part to Romania, after the entrance of the Bulgarian troops into Zaječar and Negotin, while the largest number was concentrated in Kosovo and Metohija. In November 1916, along with the Serbian army, they were forced to leave the fatherland. The total number of refugees amounted to between 60,000 and 100,000 persons.

Upon their arrival in Shkodra, the Serbian Government entrusted the question of refugees to the Ministry of Internal Affairs, which organized the registration and reception of wages of the newly arrived population, and provided other assistance. In addition, the Ministry made lists of children who were to be sent for further schooling abroad, worked on issuing travel documents, and collected what remained of the state archives ... In St. Giovanni de Medoua, the responsibility for the care of the refugees was assumed by Colonel Milan Nedić, the British Admiral Troubridge, the French General Montdésir, Bora Đurašković from Montenegro and Svetozar Tomić, the Serbian school inspector.

Part of the army and civilians moved to Greek territory, regardless of the fact that the two countries had not regulated their relationship. Greece accepted about 20,000 Serbian refugees and took care of them until the end of the war, and even later. Refugee centers were established in Thessaloniki, which hosted over 8,000 people, in Voden (3,100), Lerin (around 4,000), as well as in Mali Karaburun, Mikra, Sorovich, Yenidze Vardar, Lutra, Volos, Athens and elsewhere. Refugees were stationed even in Korce, the town 30 km away from the Greek-Albanian border. In these places, they opened primary and grammar schools, as well as children's orphanages, and organized various courses. The

На ове просторе су пристигле избеглице из Србије и тек ослобођених крајева Македоније. После бугарског бомбардовања Битоља, становништво тог града се скоро потпуно иселило на просторе према Солуну. Логор у Солуну је бринуо о избеглицама и преко њега се после рата вршила репатријација.

На Крф је дошао део војске, чланови Владе, Скупштине, државни службеници са породицама, као и део избеглица. Пренет је идеодржавне архиве. Српска влада је функционисала као влада у избеглиштву, а Крф је био најсигурнији и простор територијално најближи Србији. У току рата променило се пет влада на чијем челу је био Никола Пашић. Министар унутрашњих дела у првом периоду био је Љубомир Јовановић, а просвете Љубомир Давидовић, кога је 1917. заменио Милош Трифуновић. Они су, уз српског посланика Миленка Веснића у Паризу, Мирослава Спалајковића у Петрограду, Јована Јовановића у Лондону и касније Љубомира Михаиловића у Вашингтону и главног комесара за српске избеглице у Паризу др Светолика Радовановића, били кључне личности које су се током рата бавиле питањем избеглица.

Убрзо по доласку на Крф, на острву су, због недостатка простора, остали само најважнији представници државе са породицама, док је избеглице, на основу договора са француском владом, требало да се пребаци на Корзику – у Ајачо, Бастију, Бокоњано, Учијану, Кијаварију, Пјану... Убрзо су сви капацитети предвиђени за прихват Срба били попуњени. Живот је прилагођен новим условима, отворене су школе, обданишта, радна места, а стране мисије су пружиле помоћ у отварању стационара и болница.

Од 1916. године, ради даљег лакшег регулисања формалноправних односа избеглих лица, Комесаријат у Паризу је формирао мрежу комесара и делегата, као и колонија и азила. Његово Просветно одељење, на челу са академиком Јованом Жујовићем, водило је рачуна о школовању деце у европским земљама и Русији.

Под надлежност Комесаријата спадала су сва избегла лица која су се налазила у Француској, укључујући Корзику и северну Африку, Грчкој и Италији, а о избеглима су бринула и посланства у Швајцарској, Енглеској, Русији и Америци.

refugees also found employment there, trying to make a living on their own. All these areas accepted refugees from Serbia and the recently liberated regions of Macedonia. After the bombing of Monastir (Bitola) by the Bulgarians, the local population moved almost completely to Thessaloniki. The camp organized there took care of the refugees, and was in charge of the repatriation carried out after the war.

Part of the army, as well as the Serbian political leadership and a great number of refugees, established their residence on the island of Corfu, the territory closest to Serbia to offer safety. The Serbian Government, which functioned as a government-in-exile and was reorganized five times during the war, was headed by Prime Minister Nikola Pašić. Ljubomir Jovanović was Minister of Internal Affairs and Ljubomir Davidović Minister of Education, replaced in 1917 by Miloš Trifunović. The key figures dealing with the refugees during the war were the Serbian ambassadors Milenko Vesnić in Paris, Miroslav Spalajković in St. Petersburg, Jovan Jovanović in London, and, later on, Ljubomir Mihailović in Washington, with Dr. Svetolik Radovanović in Paris as General Commissioner for Serbian Refugees.

Shortly after the arrival at Corfu, the refugees were transferred to Corsica because of the lack of accommodation on the island, with only the highest state officials and their families remaining. As agreed with the French Government, the towns of Ajaccio, Bastia, Bocognano, Ucciani, Chiavari, and Piana gave shelter to the Serbs, who soon adapted to the new conditions, opened schools and kindergartens and found jobs. With the help of foreign missions, dispensaries and hospitals were opened as well.

From 1916, in order to facilitate the legal status of refugees, the Commissariat in Paris formed a network of commissioners and delegates, as well as of colonies and asylums. Its Department of Education, headed by Academician Jovan Žujović, took care of the education of children in European countries and Russia.

The Commissariat had jurisdiction over all Serbian refugees in France, including Corsica and North Africa, Greece and Italy. The refugees were also taken care of by the Serbian embassies in Switzerland, Great Britain, Russia and the United States of America.

Француска је у пролеће 1915. донела одлуку да одобри прихват најпре само српских ученика. Сви државни објекти су већ били пуни савезничке војске која је вршила припреме за одлазак на фронт. Обојели Срби су смештени у привремене болнице по школама, а остали су распоређени по колонијама или у приватном смештају у многим мањим и већим местима у читавој земљи.

У Француску је премештена Народна банка, војне делегације и друге институције. Затим и представници трговачке, службеничке и радничке коморе који су за своје раднике ослобођене војске (углавном инвалиде) почели да обезбеђују посао како би могли самостално да се издржавају. Ту је радила и Српска банка. Да би могла да функционише у избеглиштву, српска влада је, поред новца којим је располагала, користила и кредите које је добијала од влада Француске, Енглеске и Русије.

У Француској се налазио и војни делегат Душан Стефановић. На сваких шест месеци вршени су војни прегледи избеглих, од којих су они војно способни упућивани на Солунски фронт. У Паризу је радила и Комисија за народно здравље, на челу са др Суботићем.

Надлежности су биле подељене на северни део, од Лиона до Бордоа, са седиштем у Паризу, и јужни део, са делегацијом у Марсељу. Преко Париза су ишла главна саопштења и наређења, а преко Марсеља углавном финансијске трансакције, плате, регулисање војног стажа и остала потраживања.

Утврђено је да се током Првог светског рата у француским школама образовало близу 4.000 српских омладинаца. Ђака је било у Паризу, Лиону, Бордоу, Ворепоу, Мондефону, Сент-Етјену, Драгињону, Кану, Ници, Болијеу, Тулону, Туру, Бомон де Ламонжу, бањи Виши, Саланшу...

У Жозију је био стациониран Бачки батаљон, састављен од омладинаца који су после школовања одлазили на Солунски фронт. Министар просвете Љуба Давидовић је издејствовао да се учитељи и професори ослободе војне дужности.

In the spring of 1915, France decided to accept Serbian students only. All state facilities had already been occupied by Allied soldiers preparing for deployment to the front. The sick Serbs were stationed in temporary hospitals organized in the schools, while the rest were scattered in colonies or in private accommodation throughout the country.

It was to France that the National Bank, the military delegations and other state institutions were moved. France also gave shelter to the Chamber of Commerce and the representatives of the civil servants and worker's associations, which provided jobs to their workers who were exempted from military service (mostly disabled). The Serbian Bank was also moved to France. To finance its work in exile, the Serbian government, in addition to the money at its disposal, made use of loans received from the governments of France, England and Russia.

Dušan Stefanović, the Serbian military delegate, was also stationed in France. Every six months, the refugees underwent medical examinations, and those fit for military service were sent to the Salonika Front. Paris housed the Commission of Public Health, led by Dr. Subotić.

As regards the competencies, the territory of France was divided between the northern part, from Lyon to Bordeaux, with its headquarters in Paris, and the southern part, with the seat in Marseilles. All reports and orders were sent through Paris, while financial transactions, payrolls, regulation of military service and other receivables were done mainly through Marseilles.

It has been established that around 4,000 Serbian students were educated in French schools during World War One. They were settled in Paris, Lyon, Bordeaux, Voreppe, Mont-Dauphine, Saint-Etienne, Draguignan, Cannes, Nice, Bollet, Toulon, Tour, Beaumont de Lomagne, Vichy, Salans...

The famous Student Battalion, composed of young people who were sent to the Salonika Front after completing their education, was stationed in Jausiers. Ljuba Davidović, Minister of Education, ensured that teachers and professors were exempted from the military.

Српска сирочад на Корзици
Serbian orphans in Corsica

Завод за следе српске војнике у Бизерти, Тунис
Institute for blind Serbian soldiers in Bizerte, Tunisia

Музичка школа за српску избеглу децу у Бизерти
Music School for Serbian children in Bizerte

Српска сирочад на Корзици
Serbian orphans in Corsica

Српска сирочад на Корзици
Serbian orphans in Corsica

Српске избеглице у Ујди, Мароко
Serbian refugees in Oujda, Morocco

Велику помоћ око организације избеглица учинило је Француско-српско друштво. Поред посланика Веснића, једно време ту су били и истакнути припадници српске интелигенције попут Станоја Станојевића, Александра Белића, Јована Радоњића, Тихомира Ђорђевића, Ђорђа Станојевића, Михаила Гавриловића, Светислава Петровића, Јована Цвијића, Б. Петронијевића, Косте Куманудија и других, који су својим ангажовањем успели да обавесте јавно мњење о трагичној ситуацији у којој се Србија нашла.

Укупан број избеглица у Француској износио је преко 17.000 људи.

Број српских избеглица је био тако велики да је, уз сагласност француског Министарства унутрашњих дела, одобрен њихов прихват у Тунису, Алжиру и Мароку. Истим бродовима којим су почетком 1916. године пребацивани са албанске обале на Крф, у Африку је стигло преко 60.000 српских војника и око 3.500 избеглица. Војници су због болести и исцрпљености упућени на опоравак, а у северној Африци је била главна база за обуку и снабдевање војске храном и муницијом.

Одређен је делегат за Тунис и Алжир, који је водио рачуна о колонијама, болницама и колеџима и мањим избегличким насељима. Колоније су се налазиле у Бизерти, Филипвилу, Сакаоди, Жарден д'Есеју, Богни, Марс-ел-Кабрију, Медеји, Мезон Кареу, Акуну, Пирету, Бен Шикаоу, Тизи Ренифуу и Орану. Болнице су се налазиле у Мустафи и Кап Матифу, а колеџи у Алжиру, Сетифу, Тунису, Мостаганему, Сиди Бел Абесу, Шабе Колу, Милијани и Виривилу.

Северна Африка је значајно помагала српској војсци више од три године. Ту је крај рата дочекало неколико хиљада српских избеглица и ратних инвалида.

Great support to the refugees was given by the Franco-Serbian Society. In addition to Ambassador Vesnić, it also included prominent Serbian intellectuals, such as Stanoje Stanojević, Aleksandar Belić, Jovan Radonjić, Tihomir Djordjević, Djordje Stanojević, Mihailo Gavrilović, Svetislav Petrović, Jovan Cvijić, B. Petronijević, Kosta Kumanudi and others, whose dedicated engagement attracted the attention of the public opinion to the tragic situation in which Serbia found herself.

The total number of refugees in France amounted to over 17,000 people.

As the number of Serbian refugees was so large, the French Ministry of Internal Affairs arranged for their reception in French colonies in North Africa – Tunisia, Algeria and Morocco. The same ships used in early 1916 for the transport of the Serbs from the Albanian coast to Corfu, transferred over 60,000 Serbian soldiers and about 3,500 refugees to Africa, where sick and exhausted soldiers were sent to obtain adequate medical treatment. The principle training center and food and ammunition supplies for the army were situated in North Africa.

A special delegate was assigned to take care of colonies, hospitals and colleges for refugees in Tunis and Algeria. Colonies were settled in Bizerte, Philippeville, Sakamoda, Jardin d'Essais, Bogna, Mers El Kebir, Médéa, Maison Care, Aknun, Piret, Ben Šikaou, Tiza Renifue and Oran. Hospitals were in Mustapha and Cap Matifou and colleges in Algiers, Setif, Tunis, Mostaganem, Sidi Bel Abbès, Shabe Kolu, Miliana and Viriville.

Several thousands of Serbian refugees and war invalids saw the end of the war in North Africa, which had been providing significantly for the Serbian army for more than three years.

Српских избеглица је било и у Швајцарској. О њима се старао тамошњи конзулат у коме је почасни конзул био Никола Поповић, а тек 1917. Србија је отворила своје посланство у Берну, на челу са др Славком Грујићем.

У Женеви је било преко хиљаду српских избеглица свих сталежа и разних професија, али углавном оних имућнијих. Срба је било и у Цириху, Лозани, Берну и Ношателу. Нарочито добро је била организована омладина, која је формирала више студентских удружења: „Штросмајер“ и „Уједињење“ у Цириху, „Вилу“ у Женеви, „Скерлић“ у Лозани. У Швајцарској се налазило и седиште српског Црвеног крста, на чијем челу је био др Јеврем Жујовић, и српски Прес биро.

The Serbian Consulate in Switzerland, led by Honorary Consul Nikola Popović, took care of the Serbian refugees who had fled there. It was only in 1917 that Serbia opened her Embassy in Berne, under Dr. Slavko Grujić.

Over a thousand Serbian refugees of all classes and professions, but predominantly the more affluent ones, were settled in Geneva, as well as in Zurich, Lausanne, Berne and Neuchatel. The young Serbs were gathered into several student associations: 'Strossmayer' and 'Unification' in Zurich, 'Fairy' in Geneva, and 'Skerlić' in Lausanne. The Serbian Red Cross, led by Dr. Jevrem Žujović, and the Serbian Press Bureau, had their seats in Switzerland during the war.

Српска гимназија у Жозијеу, уз војну обуку
Serbian grammar school in Jausiers, with military training

Српска гимназија у Изеру, Француска
Serbian grammar school in Isère, France

Српске избеглице су уточиште нашле и у другим земљама Европе, у којима је од раније живео извесан број Срба. У Великој Британији је прихваћено око 400 српских ученика, а бригу о њима преузело је посланство на чијем челу је био Јован Јовановић Пижон. У Британији су се налазили угледни српски интелектуалци и високи црквени достојанственици, међу којима су посебно били ангажовани Павле Поповић, Јосиф Цвијовић и Николај Велимировић. Организовано је више изложби, штампано много значајних чланака и књига објављиване су новине на српском језику. Српских избеглица је било у Лондону, Бирмингему, Глазгову, Единбургу, Манчестеру, Ридингу, Кембриџу, Оксфорду, Кардифу, Абердину, Дандију, Ченделсфорду.

Serbian refugees found shelter throughout Europe, especially in countries with Serbian communities. Great Britain received around 400 Serbian students, care for whom was assumed by the Serbian Embassy with Jovan Jovanović Pižon at its head. Prominent Serbian intellectuals and church dignitaries, among whom Pavle Popović, Josif Cvijović and Nikolaj Velimirović particularly, were active in Britain. They organized several exhibitions, published articles and books, and issued newspapers in the Serbian language. The refugees from Serbia were settled in London, Birmingham, Glasgow, Edinburgh, Manchester, Reading, Cambridge, Oxford, Cardiff, Aberdeen, Dundee, and Chandler's Ford.

Српска сирочад, Грчка
Serbian orphans, Greece

У Русији је и пре Првог светског рата живело неколико хиљада Срба. После 1916, у Одесу и Јелисаветград дошло је око 2.000 избеглица из Зајечара, које су се до тада налазиле у логорима у Румунији у којима су владали јако тешки услови. Дански Црвени крст је 1918. евидентирао око 5.000 избеглих Срба који су живели у Петрограду, Москви, Кијеву. После Октобарске револуције, кренули су железнички конвоји из свих руских европских градова ка Сибиру. Срби су се упутили ка Самари, Омску, Томску, Чељабинску. Формирали су свој одбор, а бригу о њима водио је новопостављени инспектор за избегличка питања Милош Московљевић и делом амерички Црвени крст. У веома компликованој ситуацији у којој су се српске избеглице нашле на путу на коме је било много војски – руских, чешких, југословенских добровољаца и осталих – стигли су до Владивостока, а један број је продужио у Шангај.

По завршетку рата, избеглице, припадници добровољаца и остали враћали су се у отаџбину преко Финске и Шведске, али и преко Румуније. Неке српске избеглице су из Шангаја преко Синаја враћене у логоре у Солуну и Дубровнику, а одатле за отаџбину.

Председник Америке Вудро Вилсон био је добар пријатељ са Михајлом Пупином, који се током Првог светског рата скоро потпуно посветио прикупљању прилога и помоћи српским избеглицама и добровољцима. Под његовим утицајем, Вилсон је 1918. успео у Конгресу да издејствује несметани улазак српских избеглица у Америку.

Before World War One, several thousand Serbs were already living in Russia. After 1916, about 2,000 refugees from Zaječar, previously settled in camps in Romania, came to Odessa and Yelisavetgrad. In 1918, the Danish Red Cross registered about 5,000 Serb refugees who lived in St. Petersburg, Moscow, and Kiev. After the October Revolution, the railway convoys from numerous European Russian cities were sent to Siberia, taking, among others, Serbs to Samara, Omsk, Tomsk, and Chelyabinsk. They formed their own committee, and were also taken care of by Miloš Moskovljević, the newly appointed Inspector for Refugees, and partly by the American Red Cross. In the very complicated situation in which the Serbian refugees found themselves on their journey, meeting Russians, Czechs, Yugoslav volunteers and others, they arrived in Vladivostok; a certain number went far further – to Shanghai.

After the war, the refugees, volunteers and others returned to Serbia, through Finland and Sweden, or via Romania. From Shanghai, some of them returned via Sinai to the camps in Thessaloniki and Dubrovnik, and from there to the fatherland.

American President Woodrow Wilson was a great friend of Mihajlo Pupin, who was passionately dedicated to raising contributions and assistance for Serbian refugees and volunteers during World War One. Thanks to Pupin's efforts, in 1918 Wilson succeeded in obtaining permission from Congress for the unobstructed entry of Serbian refugees to the United States.

Девојке из Србије које су завршиле Занатско-домаћичку школу у Дреју у Енглеској

Girls from Serbia who finished girls' school in Drey, England

Породица Гагић из Неготина у избеглиштву у Турн-Северину 1916.
Gagić family from Negotin in exile in Turnu-Severin in 1916

Породица Гагић из Неготина у избеглиштву у Русији
Gagić Family from Negotin in exile in Russia

Срби у заробљеничким и интернирским логорима у Првом светском рату

Током Првог светског рата стотине хиљада српских војника и цивила налазило се у заробљеничким и интернирским логорима у Аустроугарској и Немачкој, као и у Бугарској и Турској. Само у Аустроугарској било је око 150.000 заробљених српских војника и најмање 50.000 цивилних интернираца из Србије. Од овог броја умрло је око 50.000 војника и око 20.000 цивила, што говори о нечовечним условима живота у тим логорима, у којима је владала глад. Заробљеници и интернирци су често терани на тежак присилни рад, па и у зонама ратних дејстава на италијанској и руској граници. Међу цивилима су се, противно женевским конвенцијама, налазиле и жене, деца и старци.

Установљено је десетак великих и на стотине малих логора, међу којима су најпознатији: Нађмеђер, Болдогасон, Арад, Шопронек, Нежидер, Ашах, Маутхаузен, Браунау, Брумов, Хајнрихсгрин (Јиндрховице), а велики логор за српске цивиле са подручја Босне и Херцеговине налазио се у Добоју. Осим Добоја, огроман број Срба из БиХ, Црне Горе, Славоније, као и са територије данашње Војводине, а нарочито из Срема и Баната, отеран је у бројне логоре широм Хабзбуршке монархије.

У Бугарској су ратни заробљеници и интернирци били затворени, уз радну обавезу, у многим логорима, међу којима се најчешће помињу они у Софији, Горњој Џумаји, Пловдиву, Сливену, Плевни, Рушчуку, Варни, Хаскову и Горњем Пањичеву.

Serbs in detention and internment camps in World War One

During World War One, hundreds of thousands of Serbian soldiers and civilians were taken to detention and internment camps in Austria-Hungary and Germany, as well as in Bulgaria and Turkey. In Austria-Hungary alone, there were about 150,000 captured Serbian soldiers and at least 50,000 civilian internees from Serbia. Out of this number, around 50,000 soldiers and 20,000 civilians died, which speaks of inhumane conditions of detention. Prisoners and internees were often subject to malnutrition, punishments and methodical exploitation. They were also forced to work, quite often on projects related to the war effort, such as in the war zones on the Italian and Russian borders. Contrary to the Geneva Conventions, women, children and the elderly were also made prisoner.

A dozen large and hundreds of small camps were set up, including at Nagymegyer, Boldogasszony, Arad, Sopronnyék, Nézsider, Aschach an der Donau, Mauthausen, Braunau am Inn, Brunn am Gebirge, and Heinrichsgrün, while a large camp for Serbian civilians from Bosnia and Herzegovina was set up in Doboje. Apart from Doboje, a great number of Serbs from Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Slavonia, and the territory of present-day Vojvodina, particularly from Srem and Banat, were taken to camps across the Habsburg Empire.

In Bulgaria, prisoners of war and internees were imprisoned, and forced to work in many camps, of which the most infamous were in Sofia, Gorna Dzhumaya, Plovdiv, Sliven, Pleven, Ruschuk, Varna, Haskovo and Gorno Panicharevo.

Логор за српске војнике интернирце, Хасково, Бугарска
Inerment camp for Serbian prisoners of war, Haskovo, Bulgaria

Логор за српске војнике интернирце, Хасково, Бугарска
Inerment camp for Serbian prisoners of war, Haskovo, Bulgaria

Логор за српске војнике интернирце, Јихиндровице
Inerment camp for Serbian prisoners of war, Heinrichsgrün

Логор за српске војнике интернирце, Хасково, Бугарска
Inerment camp for Serbian prisoners of war, Haskovo, Bulgaria

Логор за српске војнике интернирце, Хасково, Бугарска
Internment camp for Serbian prisoners of war, Haskovo, Bulgaria

Логор за српске војнике интернирце, Хасково, Бугарска
Internment camp for Serbian prisoners of war, Haskovo, Bulgaria

Солунски фронт у 1916.

Подоласку са Крфа, опорављена српска војска је у периоду мај–јуни 1916. године увежбавала примену добијеног француског наоружања у логорима на Халкидикију, недалеко од Солуна. У јулу исте године, све три српске армије заузеле су положаје на средишњем делу Солунског фронта, западно од вардарске долине, на правцу који је водио ка Преспанском језеру. То је био ограничен и истовремено најтежи део фронта, који су дуж високог планинског венца на грчко-српској граници поселе и утврдиле бугарске снаге, уз извесно немачко присуство.

На тај начин је остварена намера српског државног врха и Врховне команде да се војска Србије, као јединствена целина са сопственим делом фронта, појави на граници окупираних отаџбина.

Француске и британске снаге су са ослоном на утврђену област Солуна држале линију фронта источно и западно од српских трупа, од ушћа Струме до Охридског језера. На Солунски фронт се наслањала борбена италијанско-француска групација у јужној Албанији, имајући за противнике пре свега аустроугарске снаге. Ограничени контингенти руске и италијанске војске ојачали су у лето 1916. године савезничку коалицију.

Снаге Антанте на балканском ратишту су носиле назив Источна војска и биле су под командом искусног француског генерала Мориса Сараја. Договорено је да се наређења савезничке команде српској војсци издају у име њеног врховног команданта, регента Александра.

Напад на бугарско-немачке положаје предвиђен је за другу половину августа, када се очекивао улазак Румуније у рат против Централних сила. Пошто је сазнала за то, бугарска Врховна команда је предухитрила противничку страну 17. августа 1916. снажном офанзивом на источном и западном делу фронта. На најисточнијем делу, удолини Струме, постигли су ограничен и лак успех против британских трупа. Томе је

The Salonika Front in 1916

Upon its arrival from Corfu, in May-June 1916, the recovered and reorganized Serbian army was transferred to camps in Khalkidiki, near Thessaloniki. Having completed their training with newly obtained French weapons, in July of the same year, three Serbian armies were deployed in the central part of the Salonika Front, west of the valley of the Vardar, in the direction leading to Lake Prespa. Although limited, it was the most difficult part of the front, positioned and fortified by the Bulgarians, and bolstered with smaller German units, along a high mountain range on the Greek-Serbian border.

In this way, the Serbian state leadership and the Supreme Command realized their intention to bring the Serbian army, engaged on its own part of the front, to the border of the occupied homeland.

Relying on the fortified area of Thessaloniki, the British and French troops held the front line east and west from the Serbian forces, from the mouth of the Struma to Lake Ohrid. The Italian-French allied combat group was engaged in southern Albania against the Austro-Hungarians, while in the summer of 1916, the limited contingents of Russian and Italian armies reinforced the Allied coalition.

The Entente forces in the Balkan theatre of war, known as the Allied Army of the Orient, were under the command of the experienced French General Maurice Sarrail. However, it was agreed that the orders of the Allied Command to the Serbian army were to be issued in the name of the Serbian Commander-in-Chief, Regent Alexander.

The attack on the Bulgarian-German positions was scheduled for the second half of August, when Romania was expected to join the Allied side. With knowledge of this, the Bulgarian Supreme Command made a spoiling attack on 17 August 1916, launching a strong offensive in the eastern and western part of the front. In the most easterly section, at the valley of the Struma, they achieved a limited success against the British troops. This was

Пребацивање Врховне команде српске војске са Крфа у Солун, почетак априла 1916.
Transport of the Supreme Command of the Serbian Army from Corfu to Thessaloniki, the beginning of April 1916

Руски војници на Солунском фронту
Russian troops on the Salonika Front

Артиљерија у дејству
Artillery in action

допринела и потпуна неборбеност грчких јединица, узрокована германофилском политиком грчког краља Константина.

На главном правцу бугарског удара, усмереном против српских снага у приграничном леринском крају, ситуација је била знатно тежа. Изненађена Дунавска дивизија је принуђена на одступање, као и српски Добровољачки одред, али уз снажан отпор непријатеља. Примивши убрзо помоћ Вардарске и делова Тимочке дивизије, као и француских формација, Бугари су заустављени. Осујеђена је њихова намера да продру ка Островском језеру и у солунску равницу.

У септембру исте године, са доласком војводе Мишића на чело Прве, а генерала Милоша Васића за команданта Треће армије, прегруписане српске армије су, уз сарадњу француско-руских снага, прешле у противофанзиву.

Прво у вишедневној Горничевској бици, а касније у дугом драматичном борбеном сучељавању на литицама Кајмакчалана, највишег дела планине Ниџе, српске јединице, а пре свега Дринска дивизија, извојевале су прве велике победе после напуштања Србије у јесен и зиму 1915. године. Победоносно наступање је завршено 19. новембра 1916. године ослобођењем Битоља, другог по величини српског града.

Српска војска је ослободила део окупиране државе и тако на најупечатљивији начин објавила да Србија није нестала, већ да остаје на светској сцени као активан чинилац.

facilitated by the order to the Greek army from the pro-German King Constantine not to resist.

In the main direction of the Bulgarian attack, directed against the Serbian forces in the border region of Lerin, the situation was much worse. The surprised Danube Division was forced to withdraw, as well as the Serbian Volunteer Detachment. However, supported by the Vardar Division and parts of the Timok Division, as well as by the French formations, they stopped the Bulgarians and prevented them from penetrating to Lake Ostrovo and to the Thessalonica plain.

In September of the same year, with the appointment of Voivode (Field Marshal) Mišić as Commander of the First Serbian Army, and General Miloš Vasić Commander of the Third, the reorganized Serbian armies, supported by the French-Russian forces, launched a counteroffensive.

In the Battle of Gorničevo, which lasted several days, and later in a long and dramatic confrontation on the cliffs of Kaymakchalan, the highest peak of Mount Nidže, the Serbian troops, particularly the Drina Division, won great victories – the first since leaving Serbia in the autumn and winter of 1915. The victorious advance was completed on 19 November 1916, with the liberation of Monastir (Bitola), the second largest Serbian city.

Thus the Serbian army liberated part of the occupied country, announcing in a most convincing way that Serbia had not disappeared; instead, she remained on the world map as an active factor.

Одмор на гранатама
Pause in shelling

Војници Првог пешадијског пука играју коло Врањанац у Суруклији, фотографија Јована Ловчевића
Soldiers of the First Infantry Regiment dancing the 'Vranjanac' wheel dance in Suruklia, photo by Jovan Lovčević

Артиљерија у дејству
Artillery in action

Провера исправности оружја на фронту
Inspection of arms on the front

Петар Бојовић и Морис Сарај са својим штабовима у Солуну 1916.
Petar Bojović and Maurice Sarraïl with members of their staff in Thessaloniki, 1916

